

Харківська кримінально-правова платформа
"Наукові коди поколінь"

Матеріали наукового семінару присвяченого 90-річчю від дня народження проф. Л.М. Кривоченко

*«Класифікація як проблема епістемології
у кримінально-правових науках»
20 квітня 2021*

м. Харків - 2021

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

**ХАРКІВСЬКА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПЛАТФОРМА
"НАУКОВІ КОДИ ПОКОЛІНЬ"**

**КЛАСИФІКАЦІЯ ЯК ПРОБЛЕМА
ЕПІСТЕМОЛОГІЇ
У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НАУКАХ**

Матеріали наукового семінару,
присвяченого 90-річчю від дня народження
проф. Л.М. Кривоченко

м. Харків, 20 квітня 2021 року

**Харків
2021**

УДК 168.5: 343
К-82

Укладачі: Ю. А. Пономаренко,
А. В. Горностай,
О. В. Харитонova,
І. А. Вишневська

За заг. редакцією проф. В. Я. Тація

*Матеріали наукового семінару опубліковано
в авторській редакції*

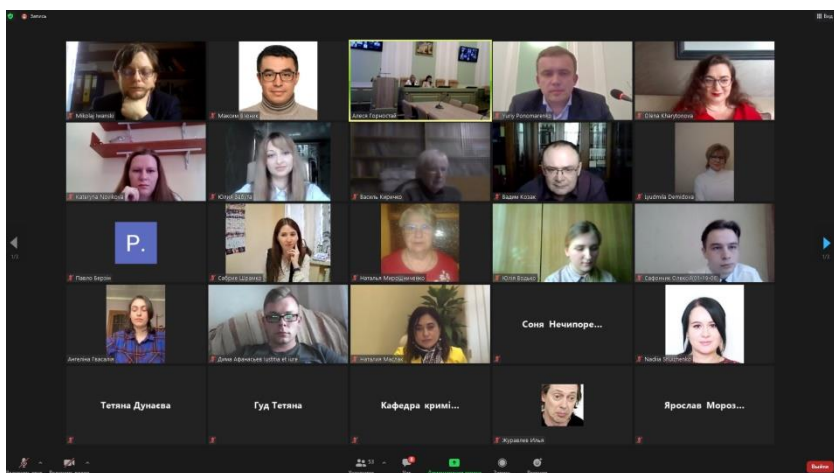
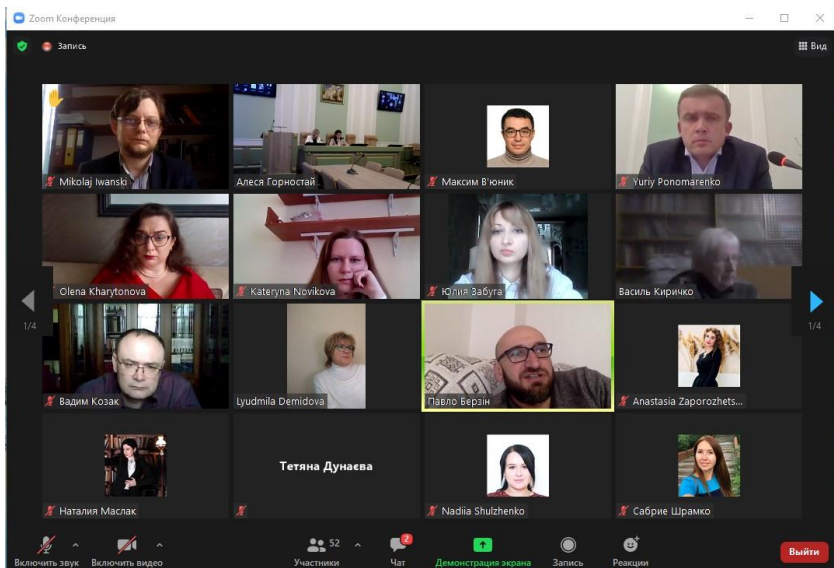
Класифікація як проблема епістемології у кримінально-правових науках: матеріали наук. семінару, присвяченого 90-річчю від дня народження проф. Л. М. Кривоченко, м. Харків, 20 квітня 2021 р. / уклад.: Ю. А. Пономаренко, А. В. Горностай, О. В. Харитонova, І.А. Вишневська; за заг. редакцією проф. В. Я. Тація. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. 102 с.

ISBN ---

© Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, 2021

Л.М. Кривоченко

Учасники zoom-зустрічі

ЗМІСТ

Науковий семінар «Класифікація як проблема епістемології у кримінально-правових науках», присвячений 90-річчю від дня народження проф. Л. М. Кривоченко.....	4
Вітальне слово.	
Тацій В.Я.....	8
Про Вчителя.	
Орловський Р.С.....	11
<i>Епістемологічні засади наукового дослідження</i>	
Професор Людмила Миколаївна Кривоченко: науково-біографічний етюд (до 90-річчя від дня народження).	
Харитонова О.В.....	15
Про відповідальність дослідників.	
Карчевський М.В.....	22
<i>Проблеми класифікації у кримінальному праві</i>	
Система принципів у проєкті. КК.	
Погребняк С.П.....	27
Класифікації у проєкті КК України.	
Баулін Ю.В.....	30
Класификация правонарушений в современном уголовном праве ФРГ.	
Берзин П.С.....	35
Problems of Classification of Crimes in the Polish Criminal Law.	
Mikołaj Iwański.....	41
Суспільна небезпечність та/або караність як критерії класифікації кримінальних правопорушень залежно від їх тяжкості.	
Харченко В.Б.....	46
Загальна і спеціальна класифікації діянь в Кримінальному кодексі України та їх правова визначеність.	
Киричко В.М.....	52
Про класифікацію кримінально-правових засобів.	
Пономаренко Ю.А.....	57
Підстави класифікації кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг.	
Марін О.К.....	62
Кримінальний проступок, передбачений ч. 4 ст. 134 КК України: проступок vs. злочин.	
Михайліченко Т.О.....	67
Класифікація видів насильницької стерилізації.	
Горностаї А.В.....	71
<i>Проблеми класифікації у кримінології та кримінально-виконавчому праві</i>	
Класифікація засуджених до позбавлення волі.	
Степанюк А.Ф.....	76
<i>Проблеми класифікації у криміналістиці та судовій експертизі</i>	
Криміналістична парадигма системи наук кримінально-правового циклу.	
Даньшин М.В.....	81
Класифікаційний підхід в криміналістиці та судовій експертизі.	
Шепітько В.Ю.....	86

НАУКОВИЙ СЕМІНАР
«КЛАСИФІКАЦІЯ ЯК ПРОБЛЕМА ЕПІСТЕМОЛОГІЇ
У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НАУКАХ»,
присвячений 90-річчю від дня народження
проф. Л.М. Кривоченко (1931-2015)

20 квітня 2021 р. в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого на платформі Zoom відбувся науковий семінар «Класифікація як проблема епістемології у кримінально-правових науках», присвячений 90-річчю від дня народження професорки Людмили Миколаївни Кривоченко.

Кафедра кримінального права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за підтримки Всеукраїнської асоціації кримінального права організувала захід, який став продовженням серії заходів Харківської кримінально-правової платформи «Наукові коди поколінь». Ця платформа сприяє створенню майданчиків, де осмислюється науковий доробок різних епох розвитку кримінального права та народжуються нові міждисциплінарні підходи до вивчення наук кримінально-правового циклу. Ідея наукового семінару народилася під час обговорення наукового доробку проф. Л.М. Кривоченко, яка багато уваги приділяла проблемі класифікації злочинів. Ініціатори семінару запропонували тему заходу, яка дала б можливість більш масштабно подивитися на проблему класифікації – з точки зору потенціалу її використання у теорії пізнання та концентрації на можливостях класифікації у науках кримінального циклу.

Учасниками семінару стали провідні науковці з різних міст України та Польщі, студентська спільнота, колеги, учні та друзі Людмили Миколаївни Кривоченко.

Модераторка заходу доцентка кафедри кримінального права № 1 *Алеся Вікторівна Горностай* привітала учасників із початком роботи семінару і оголосила його роботу відкритою.

Вітальне слово друга та колеги Людмили Миколаївни, професора, академіка Національної академії правових наук України, почесного ректора Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *Василя Яковича Тація*, який поділився теплими спогадами про довгі роки дружби та спільної праці з нею, додало душевної тональності меморіальному заходу та сприяло формуванню доброзичливої та водночас принципової наукової атмосфери.

Сердечна промова наступного доповідача – учня Людмили Миколаївни, професора кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *Руслана Семеновича Орловського*, – не залишила байдужим жодного учасника семінару, відкрила особливості наукового та життєвого шляху проф. Л.М. Кривоченко, дозволила на мить зануритися у наукову та освітню лабораторію її творчості та роботи з учнями.

Продовжилося висвітлення яскравих сторінок життя та роботи Людмили Миколаївни науково-біографічним етюдом, представленим доценткою кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *Оленою Володимирівною Харитоновою*. Вона підготувала презентацію з раритетними фото та запропонувала погляд на наукову біографію проф. Л.М. Кривоченко крізь призму мікроісторії та поворот від гносеології до епістемології, що висуває на авансцену фігуру дослідника і ту наукову перспективу, з якої він працює.

Важливою віхою заходу став виступ друга та колеги Людмили Миколаївни, професора, академіка Національної академії правових наук України *Миколи Івановича Панова*. Він підкреслив, що йому пощастило бути студентом Людмили Миколаївни, яка викладала у нього кримінальне право протягом двох років. Він дуже точно і щиро описав Людмилу Миколаївну як відкриту людину, світлу своїми справами, чесністю, знаннями, якими вона охоче ділилася.

Микола Іванович привернув увагу присутніх до тієї значущої ролі, яку відіграли праці проф. Л.М. Кривоченко для розвитку ідей класифікації злочинів та їхній вплив на законодавчу практику.

Наступний спікер, учень Людмили Миколаївни, професор, перший проректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка *Микола Віталійович Карчевський* виступив з доповіддю «Про відповідальність дослідників», зупинившись на проблемі відтворюваності досліджень та ролі відповідального дослідника у подоланні методологічної кризи. Також Микола Віталійович підготував чудовий сюрприз – оголосив привітання учасникам семінару від близького друга та шанувальника Людмили Миколаївни – професора, завідувача кафедри правознавства Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля *Бориса Григоровича Розовського*.

Дискусія про класифікацію як проблему епістемології в кримінально-правових науках розпочалася з виступу одного з провідних фахівців в Україні з питань принципу верховенства права – професора кафедри теорії та філософії права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *Станіслава Петровича Погребняка*. Його фундаментальна доповідь, присвячена питанню системи принципів у проєкті нового КК, стала спробою налагодити діалог між теорією права та кримінальним правом і шукати спільні відповіді для покращення проєкту КК у цій частині.

Грунтовна доповідь про потенціал класифікаційного підходу в криміналістиці та судовій експертизі професора, завідувача кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академіка Національної академії правових наук України, президента Міжнародного Конгресу Криміналістів *Валерія Юрійовича Шепітька* підкреслила міждисциплінарність проблем кримінально-правових наук, звернула увагу

присутніх на те, як класифікація як метод розподілу, упорядкування та систематизації дозволяє проникнути у внутрішній зміст об'єктів, пізнати їх сутність.

Автор фундаментальних досліджень з історії Київської та Харківської шкіл кримінального права, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка *Павло Сергійович Берзін* присвятив свій виступ питанню класифікації правопорушень у сучасному кримінальному праві ФРН.

Продовжив висвітлення специфіки класифікації правопорушень у кримінальному праві європейських країн гість семінару з Польщі, доктор *Миколай Іванські*, асистент кафедри кримінального права Ягелонського університету.

Актуальній проблемі класифікації кримінально-правових засобів у проєкті нового Кримінального кодексу був присвячений виступ члена робочої групи з питань розвитку кримінального права комісії з питань правової реформи, доцента кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *Юрія Анатолійовича Пономаренка*.

Після виступів ключових спікерів наукового семінару розпочалося активне обговорення. Жвава наукова дискусія тривала і в конференц-залі Zoom, і в чаті заходу та об'єднала усіх учасників – від відомих науковців до студентів.

Організаційний комітет семінару висловлює щиру вдячність усім, хто зміг долучитися до даної ініціативи, і сподівається на нові зустрічі та подальшу співпрацю.

Оргкомітет

Тацій В. Я.,
професор, академік
Національної академії правових наук
України,
почесний ректор
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні колеги!

Харківська школа кримінального права має добру традицію шанувати пам'ять вчителів, глибоко аналізуючи їх праці та здобутки, використовуючи найкращі розробки для наукової та практичної роботи. Ця традиція повинна залишитись назавжди.

Науковий семінар «Класифікація як проблема епістемології у кримінально-правових науках», який відбувається сьогодні, 20 квітня 2021 р., у день 90-річчя від дня народження професора Людмили Миколаївни Кривоченко, і присвячений її пам'яті, є продовженням серії ініціатив Харківської кримінально-правової платформи «Наукові коди поколінь» та покликаний створити простір для обговорення найбільш складних проблем у сфері пізнання, об'єднати представників різних напрямів правової думки, представити міждисциплінарне бачення проблем класифікації у кримінально-правових науках та осмислити трансформацію наукових кодів до пізнання тих чи інших кримінально-правових феноменів.

Людмила Миколаївна Кривоченко – наш незабутній Вчитель та колега. Мені пощастило бути знайомим з нею особисто, співпрацювати протягом багатьох десятиліть. Людмила Миколаївна, повернувшись до стін alma mater після кількох років практичної роботи, все життя віддала університету, кафедрі. Вона обіймала в університеті різні посади та пройшла великий шлях, підготувавши величезну армію кваліфікованих юристів. Людмила Миколаївна була

глибоко науково обдарованою. Вона успішно захистила кандидатську дисертацію, активно працювала над докторською дисертацією, видала ряд монографій, значну кількість наукових статей, і, найголовніше, готувала талановиту наукову молодь і допомагала їй з підготовкою докторських і кандидатських дисертацій. Її наукові праці значущі тим, що залишаються актуальними і сьогодні. Так, на особливу увагу заслуговують монографії Людмили Миколаївни щодо класифікації злочинів – у світлі розробки проекту нового кримінального кодексу її ідеї щодо визначення злочинів, критеріїв їх класифікації, розмежування злочинів та проступків, проблем криміналізації/декриміналізації звучать сучасно та злободенно.

Людмила Миколаївна була блискучим лектором, вона дійсно, як іноді кажуть, була «професор від Бога». Її лекції відрізнялися високою змістовністю, унікальною манерою подачі матеріалу, чудово сприймалися аудиторією і запам'ятовувалися надовго – на все життя. Оскільки Людмилі Миколаївні довелося працювати у різні складні часи, зокрема і тоді, коли єдиним доступним джерелом знань та головним підручником для студентів були лекції, то варто відзначити, наскільки цінним є те, що вони були настільки висококласними, що студенти мали можливість працювати з ними пізніше, поза аудиторним простором, а згодом використовувати ці матеріали у повсякденній правовій практиці.

Професор Л. М. Кривоченко ніколи не вважала за можливе відмовити у спілкуванні студентам. Вона постійно була серед молоді, організувала та очолила студентський науковий гурток, допомагала готувати роботи студентам, які брали участь у різних студентських конкурсах та олімпіадах.

Людмила Миколаївна не пропускала жодної конференції, намагаючись викласти своє бачення певних наукових питань; завжди була активним членом кафедри, тривалий час керувала нею як завідувачка і була дійсно обдарованою керівницею. Мені довелося мати справу з

Людмилою Миколаївною і як студенту, який слухав її лекції, і як аспіранту, який працював на кафедрі та користувався її допомогою, і як викладачу та професору, знаходячись вже на посаді ректора. Я завжди відчував, що Людмила Миколаївна – це людина, якій можна доручити будь-яку справу, і вона буде виконана на самому високому рівні. Людмила Миколаївна залишається зразком для молоді: яким повинен бути викладач, професор, вчений, справжній друг та товариш. Її завжди високо цінили, а якість її роботи відрізнялася неймовірним професіоналізмом.

Професор Л.М. Кривоченко була дуже вимогливою. Поки студент чи аспірант не доведе ту чи іншу справу до відповідної якості чи не засвоїть певний обсяг знань, то отримати гарну оцінку було неможливо. Проте студенти завжди були вдячні професорці за таку принциповість та вимогливість. Її учні завжди і з вдячністю говорили, що той, хто пройшов школу Людмили Миколаївни Кривоченко, – це справжній юрист.

Сьогодні, згадуючи Людмилу Миколаївну, хотілося б підкреслити, що вона була авторитетною, критичною, принциповою, вміла керувати великими колективами. Неймовірний слід залишили її вродливість, елегантність та вихованість. Її головною аудиторією була молодь, а основним багатством її освітнього спадку - фахова робота з нею.

Я вдячний колективу кафедри, ініціаторам і організаторам цього заходу за цю можливість вшанувати пам'ять Людмили Миколаївни, згадати про те, як багато вона зробила для становлення та процвітання нашої кримінально-правової школи. Світла пам'ять про неї назавжди залишається у наших серцях.

Орловський Р. С.,
професор, д.ю.н.,
професор кафедри
кримінального права №1
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого

ПРО ВЧИТЕЛЯ

20 квітня 2021 року виповнилося 90 років від дня народження кандидата юридичних наук, професора, професора кафедри кримінального права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заслуженого юриста України Людмили Миколаївни Кривоченко.

Відомий український правознавець, видатний вчений-криміналіст, славетний педагог, мудрий науковий наставник, прекрасна жінка і чудова матір пройшла непростий, проте яскравий та цікавий життєвий шлях, поєднуючи любов до родини, людей і життя, наукову принциповість, професіоналізм, педагогічну майстерність високого рівня та безліч інших талантів і якостей.

Народилася Людмила Миколаївна Кривоченко 20 квітня 1931 року в м. Макіївка Донецької області.

Після закінчення з відзнакою Харківського юридичного інституту в 1954 р. Людмила Миколаївна протягом двох років займалася практичною роботою. З 1956 р. її життя пов'язане з Харківським юридичним інститутом (у подальшому – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), в якому вона пройшла шлях від методиста до професора кафедри.

Наукова діяльність майбутнього вченого розпочалася з навчання в аспірантурі Харківського юридичного інституту (1959–1961 рр.). 26 вересня 1967 року Л. М. Кривоченко успішно захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Борьба с

преступністю неоворшеннолетних по советскому уголовному праву». Пізніше їй були присвоєні вчені звання доцента (1971 р.) та професора (2004 р.).

До основних наукових досліджень Людмили Миколаївни Кривоченко слід віднести: «Преступления против социалистической собственности» (1972 р.); «Борьба с рецидивом по советскому уголовному праву» (1973 р.); «Освобождение от уголовной ответственности с применением мер общественного или административного воздействия» (1981 р.); «Классификация преступлений» (1983 р.).

Крім того, вона систематично брала участь у міжнародних та регіональних науково-практичних конференціях, семінарах, симпозіумах, «круглих столах», за підсумками яких були опубліковані численні тези наукових доповідей і повідомлень. Зокрема, це такі наукові заходи, як: міжнародна науково-практична конференція «Попередження організованої корупційної злочинності» (Москва, 2000 р.); Заключна конференція спільної українсько-американської науково-дослідної програми з проблем боротьби з організованою злочинністю (Київ, 2001 р.), науково-практична конференція «Правові проблеми боротьби зі злочинністю» (Харків, 2002 р.) тощо.

Під керівництвом Л. М. Кривоченко захищені чотири кандидатські дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 — кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право: Р. С. Орловський «Кримінальна відповідальність за пособництво вчиненню злочину» (2000 р.); М. В. Карчевський «Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж. Аналіз складу злочину» (2003 р.); В. В. Полтавець «Загальні засади призначення покарання та їх кримінально-правове значення» (2005 р.); А. В. Горностаї «Кримінальна відповідальність за замах на злочин» (2011 р.).

За наукового консультування професорки

Л. М. Кривоченко у 2019 році Р. С. Орловським була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Інститут співучасті в кримінальному праві України».

Чимало сил та часу Людмила Миколаївна віддавала науковій роботі зі студентами. Протягом багатьох років вона керувала науковим гуртком кафедри кримінального права, в якому опановувала ази науки кримінального права та актуальні питання застосування кримінального законодавства ціла плеяда майбутніх науковців та юристів-практиків. Славетний і талановитий педагог присвятила більше 55 років освітянській діяльності. Основні етапи її педагогічної діяльності: з 1961 р. – асистент кафедри кримінального права та процесу; з 1966 р. – старший викладач кафедри кримінального права та процесу; з 1978 р. – доцент кафедри кримінального права; з 1994 р. – професор кафедри кримінального права.

Низка поколінь науковців та практичних працівників пам'ятають Людмилу Миколаївну як талановитого вченого, вимогливого вчителя, принципову і доброзичливу людину. Її лекції з великим інтересом сприймалися студентською аудиторією, вирізнялися високою майстерністю, змістовністю, глибокими фундаментальними знаннями кримінально-правової матерії і водночас простотою і доступністю викладення, тісним зв'язком із практикою застосування кримінального закону, «живою» науковою мовою.

Під керівництвом Л. М. Кривоченко підготовлено багато методичних та навчальних посібників, текстів лекцій, які мають важливе значення для навчального процесу. Крім того, Людмила Миколаївна Кривоченко була співавтором трьох підручників із Загальної та Особливої частин кримінального права України, за один з яких була нагороджена Премією імені Ярослава Мудрого.

Наукові погляди професора Л. М. Кривоченко набули подальшого розвитку в роботах молодих науковців, зокрема у 2021 р. І. О. Гриненко під науковим керівництвом доктора

юридичних наук, професора кафедри кримінального права № 1 О. В. Ус успішно захищена дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Класифікації злочинів та їх кримінально-правове значення».

Людмила Миколаївна – талановитий вчений, висококваліфікований фахівець, умілий організатор навчального процесу, сумлінний, ретельний і дисциплінований працівник. Сумлінна праця Л. М. Кривоченко відзначена державою – 21 лютого 2001 року Міністерством освіти і науки України нагороджена знаком «Відмінник освіти України»; 13 листопада 2002 року Указом Президента України присвоєно почесне звання «Заслужений юрист України».

Людмила Миколаївна Кривоченко запам'яталася як працелюбний, енергійний, принциповий, вимогливий працівник і скромна, приємна, чуйна та доброзичлива людина. Вона завжди була готова поділитись своїм багатим життєвим і педагогічним досвідом, глибокими знаннями, допомогти в добрих починаннях, дати мудру пораду молоді. За ці високі людські якості Людмила Миколаївна здобула повагу і заслужений авторитет серед студентів, колег та співробітників університету. Вона була взірцем не тільки для членів кафедри, а й для всього вишу.

Освітянська громадськість добре знає і високо цінує її праці в галузі кримінального права, в яких блискуче проявився талант науковця. Людмила Миколаївна – зразок вірного і безкорисливого служіння своїй професії та улюбленій справі.

Інтелігентною, тактовною, скромною, чуйною та доброзичливою – саме такою Людмила Миколаївна Кривоченко назавжди залишиться у серцях та пам'яті учнів, наукових працівників, викладачів і студентів університету.

Епістемологічні засади наукових досліджень

*Харитоновна О. В.,
доцентка, к.ю.н.,
доцентка кафедри
кримінального права № 1
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

ПРОФЕСОР ЛЮДМИЛА МИКОЛАЇВНА КРИВОЧЕНКО: НАУКОВО-БІОГРАФІЧНИЙ ЕТЮД (до 90-річчя від дня народження)

Осмилення процесів пізнання у ХХ ст. відзначилося поворотом від гносеології до епістемології. Якщо гносеологія – це гранично абстрактний теоретизований світ з принциповою елімінацією суб'єкта, з видаленням людини з пізнання та його результатів, то епістемологія характеризувалася поверненням людини у пізнання, розумінням пізнання як вчинку відповідальної свідомості, де чітко артикульована перспектива, з якої працює дослідник.

Момент, коли у філософії науки зникає фігура абсолютного знання і стає зрозуміло, що нейтральність завжди удавана, важливий у тому сенсі, що у нас немає більше підстав претендувати на позаракурсне, позаперспективне дослідження. Чесний дослідник – це той, який від самого початку позначає перспективу, з якої він працює. У такий спосіб він легітимізує результати свого пошуку і окреслює те коло теоретичних рефлексій, з якими він пов'язаний, ту реальність, з якої лунає його голос та

звідки випромінюються лінії дискусійної напруги.

Повертаючи людину в поле науки, фіксуючи перспективу, з якої здійснюється науковий пошук, історіографія здійснила «нове пробудження». Виникає новий напрям – «персональна історія», історія індивідуального життя у всій його повноті та унікальності.

Вкрай важливим стає поворот від макроісторії до мікроісторії, до бачення історії у подробицях, який започаткували італійські історики Дж. Леві [1] і К. Гінзбург [2]. Бажання показати «обличчя у натовпі», реакція на канонічний гранд-наратив класичних біографій з «рупорами епохи», особистостями, що були «виразниками Історії з великої літери», мали своїм наслідком появу біографічних політик, заснованих на увазі до індивідуального повсякденного життя, яке саме по собі наповнене сенсами.

У сьогоднішній доповіді захотілося відійти від канонічної біографії з чітко встановленим шаблоном: «народилась, захистилась, опублікувалась» тощо. За основу взято типологію біографій [3], яку запропонував родоначальник мікроісторії, проф. Венеційського університету Джованні Леві:

- модальна біографія,
- контекстуальна біографія,
- біографія граничних ситуацій,
- герменевтична біографія.

За допомогою цієї типології проаналізовано життєвий та науковий шлях Людмили Миколаївни.

Модальна біографія (прозопографія) – це така біографія, яка є ілюстрацією свого роду колективної біографії людських груп, вона відбиває їх найбільш типові риси, створює соціальний портрет індивіда, який увібрав ознаки певної соціальної групи чи професійного угруповання. В есе «Біографічна ілюзія» П'єр Бурдьє писав про певну схожість людських біографій: ніби всі життя різні, але, досліджуючи їх, помітно, що є певний шаблон, яким вони відповідають, і що життя певної людини може бути помислене лише через розуміння певного поля, у якому ці

відносини розвивалися, і тих агентів, які теж у цьому полі знаходилися [4].

У цьому сенсі цінним є розуміння того, що Людмила Миколаївна зростала у післявоєнному поколінні. Першокурсницею Харківського юридичного інституту ім. Лазаря Кагановича вона розпочала свій юридичний професійний шлях. Це були непрості роки. Харків після нацистської окупації і звільнення. Страшна руйнація Другої світової війни. Пил і бруд. Відбудова і будівництво. ХЮІ, який став наступником Харківського імператорського університету. Унікальне середовище, де працювали як вчорашні фронтовики, так і викладачі імператорського університету, які зберегли ці лінії наступності, континуїтету, зв'язок поколінь. Людмила Миколаївна була студенткою проф. В. С. Трахтерова (він викладав ще в імператорському університеті), який її помітив і рекомендував займатися наукою, побачив схильність до наукових занять. У 1954 р. вона з відзнакою закінчила інститут, два роки працювала на практиці, а в 1956 р. прийшла на кафедру і пройшла шлях від методиста до професора.

У текстах вчених тієї радянської доби бачимо незмінні посилання у перших рядках на «керівну лінію партії», «панування соціалістичної законності», «неухильне скорочення злочинності».

Але слід сприймати ті часи як певний зашифрований текст, який може бути осмислений лише завдяки розумінню певного *метатексту*, завдяки усній історії, яка з вуст в уста передається на нашій кафедрі – так зване «неявне знання», неформальне спілкування з нашими вчителями, особлива атмосфера наукової та міжособистісної комунікації. Це працює ніби ефект «сфумато» в біографії, про який писав семіолог Ю. Лотман [5], – серпанок, який тане, в якому нечіткі контури, в якому є ця загадковість і можливість сприймати все по-іншому, в якому наявний не жорсткий хронологічний порядок, а складна і тонка тканина впливів, суголосності і характерів.

Контекстуальна біографія – це життєпис

особистості, зануреної у гостроту соціального буття, це життя, в якому залишили свої сліди і свої зморшки соціальні нерівності і соціальні диференціації. Завданням біографа у контекстуальній біографії є пошук кореляцій між специфікою людської долі і того соціального контексту, в який вона вписана, і розповідь про те, як людина йшла цим соціальним полем, яким був її поступ.

У цьому аспекті варто відзначити, що у другій половині ХХ ст. жінка на кафедрі кримінального права – це явище, скоріше, екстраординарне. Жінок у кримінально-правовій науці було надзвичайно мало, це був здебільшого чоловічий світ. Тому постать Людмили Миколаївни, її роль та вплив на освітнє і наукове середовище були унікальні за значенням і зразками поведінки, які вона демонструвала.

Хотілося б провести паралелі з образом, який історики називають жінка-*virago* – жінка-войовниця, яка легітимізує власну суб'єктність, жінка, якій приписували якості, що прийнято було вважати чоловічими – розум, сила і воля [6]. Історії відомі приклади жінок-*virago*: Пентесилея (амазонка, що билася з Ахіллом, допомагаючи троянцям), Афінна (богиня мудрості, з шоломом, щитом і списом, сильна і грізна), Брунгільда (відважна і безстрашна діва-войовниця з германського епосу), Жанна Д'Арк (французька Діва, що виборювала свободу свого народу).

Це своєрідне жіноче лицарство, розум і доблесть. В Людмилі Миколаївні була особлива сила особистості. Вона народилася у 1931 р. у Макіївці. Донбас, її мала батьківщина – це земля скіфів та сарматів, дике поле, земля кочовиків. Якщо ви лягаєте влітку долілиць в степу, то відчуваєте цей вільний дух, цю силу і цей вітер тисячоліть. Можливо, звідси коріння цього виняткового образу сильної жінки.

Біографія граничних ситуацій. Цей тип життєписів виявляє долі людей з прихованими пружинами девіантної поведінки. Шукає «момент долі», який змінив звичну течію життя. Цей тип біографій може бути застосований до життя Людмили Миколаївни лише як віддзеркалення того, чим

вона займалася, що стало предметом її наукової діяльності. Адже вона присвятила кримінально-правовій науці все своє життя, а саме кримінальне право вивчає світ на його межі, в точці зламу, в найбільшому напруженні, там, де відносини влади проявляють себе з найбільшою повнотою, зшиваючи розриви у соціальній тканині. Тож вона вивчала правові норми, які стосуються граничних соціальних ситуацій, і її наукова біографія своєю серцевиною має саме ці питання.

Герменевтична біографія – це про те, як особистість відіграє трансформативну роль у певних процесах, змінює світ навколо себе. Герменевтична біографія дає нам оптику, яка підкреслює творчу роль особистості.

Коло тем, які становили науковий інтерес Людмили Миколаївни Кривоченко, багато говорить про її потенціал трансформаційного лідера, про відчуття тенденцій, які лише зароджуються, формуються. Так, зокрема, вона акцентувала увагу на таких проблемах:

- особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх (нині ми говоримо про те, що ювенальна юстиція знаходиться у фокусі уваги реформування кримінальної юстиції, а «правосуддя, дружнє до дитини» являє собою важливу складову доступу до правосуддя як ключового елемента верховенства права);

- звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням заходів громадського та адміністративного впливу (сучасний розвиток цієї теми пов'язаний з тематикою відновного правосуддя; відновне правосуддя дає нове право голосу потерпілим, правопорушникам та представникам громади; ключовим елементом ефективності відновного правосуддя є його здатність враховувати соціокультурне різноманіття та досягати консенсуального прийняття рішень);

- класифікація злочинів (наразі актуальним є пошук критеріїв класифікації кримінальних правопорушень з урахуванням пропорційності державного втручання у права людини, зв'язаності державного левіафана стандартами прав людини, коли пропорційність застосовується як

стримуючий фактор для дій держави) [7].

Вочевидь, принципова проблематика її наукової творчості, її здатність бачити багатоголосся кримінально-правової науки, її неймовірний педагогічний талант і «звучання» в непростих соціальних структурах та умовах, в яких вона знаходилася, залишають у картині нашого кафедрального минулого глибокий слід, а отже, дають нам джерело життєздатності та натхнення.

Список використаних джерел

1. Леви Дж. К вопросу о микроистории. *Современные методы преподавания новейшей истории*. Москва: ИВИ РАН, 1996. С. 167–190.
2. Гинзбург К. Мифы – эмблемы – приметы. Морфология и история / пер. с итал. С. Л. Козлова. Москва: Нов. изд-во, 2004.
3. Леви Дж. Биография и история. *Современные методы преподавания новейшей истории*. Москва, 1996. С. 191–206.
4. Бурдые П. Биографическая иллюзия. *Интер*. 2002. № 1. С. 75–81.
5. Лотман Ю. Биография – живое лицо. *Новый мир*. 1985. № 2.
6. Тогоева О. И. Женщина у власти в Средние века и Новое время (О понятии «virago»). *Диалог со временем*. 2010. Вып. 31. С. 16–35.
7. Кривоченко Л. М. Вибрані праці. Харків: Право, 2016. 646 с.

Карчевський М. В.,
професор, д.ю.н., перший проректор
Луганського державного
університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДНИКІВ

Повністю підтримую Б. Г. Розовського: «Давайте на время охладим эмоции и зададимся вопросом: могли именоваться наукой физика или механика, если бы их достижения ограничились гениальным изобретением колеса?» [1]. Недостатня якість суспільствознавчих наукових досліджень – не нова проблема. Наприклад, фізика може дати чітку відповідь на питання про те, скільки енергії потрібно використати для переміщення будь-якого об'єкта з однієї точки простору в іншу, скільки та якого пального необхідно для виведення супутника на орбіту Землі. Причому метод обчислення може включати багато параметрів і «працюватиме» в будь-який час.

Чи можемо ми бути настільки впевненими в результатах суспільних наук? Висновки, отримані про найбільш оптимальний спосіб правового регулювання певних суспільних відносин, з великою вірогідністю не спрацюють в іншій сфері правового регулювання. Наукові рекомендації, за результатами соціологічного дослідження, скоріше за все, будуть корисними тільки локально. Якщо так, виникають цілком природні питання: чи можна вважати науку про суспільство наукою? Чи дійсно вона встановлює тенденції та закономірності розвитку суспільства?

Зрозуміло, що перед суспільними науками стоять непрості завдання. Описати суспільні процеси, використовуючи математичні формули та залежності, набагато складніше, ніж поведінку певного тіла у просторі. Однак саме сьогодні розвиток технологій дозволяє перейти на принципово новий рівень досліджень суспільства. Завдяки інформатизації людство отримує величезні обсяги

даних. Новітні методи роботи з ними дозволяють якісно оновити методологію суспільних наук та їх результати.

«Зростаюча інтеграція технологій у наше життя надає доступ до безпрецедентних обсягів даних про повсякденну поведінку суспільства. Такі дані відкривають нові можливості для роботи в напрямі розуміння наших складних соціальних систем у рамках нової дисципліни, відомої як обчислювальна соціальна наука (Computational Social Science)». Це зазначено в Маніфесті обчислювальної соціальної науки [1]. Методологія даної науки поділяється на такі групи, як: автоматизація збору даних, аналіз соціальних систем, соціальні геоінформаційні системи, моделювання соціальних систем тощо [3]. Дисципліна використовує комп'ютерне моделювання суспільства, дані, зібрані з мобільних та соціальних мереж, онлайн-експерименти із залученням сотень тисяч людей, для того щоб отримати відповіді на запитання, які раніше було неможливо дослідити. А. Манн влучно називає результати, що отримує дана наука, «поглядом на суспільство у великій розподільчій здатності (in high resolution)» [4].

Інтеграція інформатики та соціальних наук дає достатньо цікаві результати. Методи обробки інформації ефективно застосовуються для розв'язання складних соціальних проблем. Серед них: встановлення особливостей внутрішньої структури соціальних груп на основі мережевого аналізу [7], автоматизована обробка звернень у системах електронного урядування (e-government) [5], алгоритмізація визначення фейкових новин [6], розв'язання проблем оптимізації оборони [8] тощо.

Використання обчислювальної соціальної науки для розв'язання завдань, що стоять перед юриспруденцією, також є достатньо перспективним. Водночас оновлення інструментів дослідників, перспектива отримання науково обґрунтованих відповідей на складні питання організації суспільного буття породжують нові небезпеки. Умовно їх можна поділити на проблеми якості досліджень та проблеми етики досліджень.

Щодо якості досліджень. Сучасна наука про суспільство перебуває в так званій кризі реплікації. Отримані результати розвідок неможливо відтворити шляхом повторення програми певного дослідження. Зараз такі проблеми частіше зустрічаються в психології та медицині [9]. Можливість працювати з великими обсягами даних створила новий вид спокуси для дослідників. Вона полягає в недобросовісній добірці даних для аналізу. Грубо кажучи, обираються тільки дані, які підтверджують гіпотези. У такий спосіб отримуються дослідження, що відповідають формальним вимогам методології, нібито пропонують чіткі відповіді, але які, по суті, є хибними. Такі дослідження потрапляють до видань, що індексуються, отримують значний рейтинг цитування, але це не змінює їх підробленої суті.

Щодо етики досліджень, то показовим є приклад так званого таскігійського експерименту. З 1932 до 1972 р. група американських лікарів вивчала сифіліс на жителях міста Таскігі (штат Алабама, США) – бідних неписьменних афроамериканців. Частина випробовуваних ніколи не була у кваліфікованих лікарів і не знала про своє захворювання. Дослідники теж не повідомили їм про це. І не спробували надати медичну допомогу, навіть тоді, коли з'явилася ефективна терапія сифілісу (кінець 40-х років минулого століття). У лікарів була інша мета – відстежити всі стадії розвитку інфекції: від зараження до смерті. Експеримент проходив під контролем Служби суспільної охорони здоров'я США, подробиці не розголошувалися. Дізналися про все тільки завдяки журналістському розслідуванню, опублікованому в Washington Star. У 1997 р. Президент Клінтон приніс офіційні вибачення [10].

Тепер можемо представити рівень небезпеки досліджень, які чекають нас у майбутньому. Інформатизація дає можливість оцінювати та вимірювати поведінку значної кількості людей. Мільйони повідомлень, мільярди реакцій на повідомлення, десятки мільярдів інтернет-з'єднань нададуть дослідникам значно більше інформації про людей, ніж навіть постійне відеоспостереження. Це дасть підстави

формулювати амбітні цілі для наукових проєктів, у тому числі у сфері правового регулювання. Однак через проблеми якості та/або етики результати таких амбітних наукових проєктів можуть бути небезпечними. Наприклад, дослідження ефективності кримінально-правового регулювання, що ґрунтується на величезній кількості статистичних даних, може бути підставою помилкових рішень на рівні державного управління, якщо дані добиралися з порушенням вимог об'єктивності та повноти. Очікувані експертні системи підтримки рішень у сфері призначення покарань через помилки, поспіх, етичні аспекти можуть, замість підвищення довіри до судових рішень, призвести до загострення суспільних протиріч.

На межі істотного оновлення наукового інструментарію та зростання небезпеки помилкових результатів актуалізується проблематика відповідальності дослідників. Виваженість, послідовність, дотримання вимог методології, які прекрасно продемонструвала у своїх дослідженнях Людмила Миколаївна Кривоченко, сьогодні є, як ніколи, затребуваними.

Список використаних джерел

1. Розовський Б. Г. Карному кодексу слід надати нагадування-епіграф: «багато розстріляних було посмертно реабілітовано!» *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. № 2 (40). 2020.

2. Manifesto of Computational Social Science R. Conte, N. Gilbert, G. Bonelli, C. Cioffi-Revilla, G. Deffuant, J. Kertesz, V. Loreto, S. Moat, J. Nadal, A. Sanchez, A. Nowak, A. Flache, M. San Miguel, and D. Helbing. *European Physical Journal Special Topics EPJST*, 2012. URL: https://www.bibsonomy.org/publication/20c26ecde5981441fee65c48864bb02b6/everyaware_bib. (дата звернення: 19.04.2021).

3. Cioffi-Revilla C. Computational Social Science. *Wiley Interdisciplinary Reviews Computational Statistics*, 2 (3). May. 2010. P. 259–271.

4. Mann A. Core Concept: Computational social science. *PNAS*. January, 19, 2016, 113 (3), 468–470; DOI : <https://doi.org/10.1073/pnas.1524881113>.

5. Gunay Y. Iskandarli, "Applying Clustering and Topic Modeling to Automatic Analysis of Citizens' Comments in E-Government", *International Journal of Information Technology and Computer Science (IJITCS)*, Vol. 12, No. 6, pp.1-10, 2020. DOI : 10.5815/ijitcs.2020.06.01.

6. Bodunde Akinyemi, Oluwakemi Adewusi, Adedoyin Oyeade. "An Improved Classification Model for Fake News Detection in Social Media". *International Journal of Information Technology and Computer Science (IJITCS)*, Vol. 12, No. 1, pp. 34-43, 2020. DOI : 10.5815/ijitcs.2020.01.05.

7. Sepide Fotoohi, Shahram Saeidi. "Discovering the Maximum Clique in Social Networks Using Artificial Bee Colony Optimization Method". *International Journal of Information Technology and Computer Science (IJITCS)*, Vol. 11, No. 10, pp. 1-11, 2019. DOI : 10.5815/ijitcs.2019.10.01.

8. Tanmoy Hazra, CRS Kumar, Manisha J. Nene. "Strategies for Searching Targets Using Mobile Sensors in Defense Scenarios". *International Journal of Information Technology and Computer Science (IJITCS)*, Vol. 9, No. 5, pp. 61-70, 2017. DOI : 10.5815/ijitcs.2017.05.08.

9. И. Юн. Кризис репликации или почему "британские ученые" так часто ошибаются. *Buro*. 08.10.19. URL : <https://www.buro247.kz/amp/16196> (дата звернення: 19.04.2021).

10. Таскиги: страшная страница американской истории. *Big Picture*: URL: <https://bigpicture.ru/taskigi-strashnaya-stranica-amerikanskoj-istorii/> (дата звернення: 19.04.2021).

11. Кривоченко Л. М. Вибрані праці. Харків: Право, 2016. 648 с.

Проблеми класифікації у кримінальному праві

*Погребняк С. П.,
професор, д.ю.н.,
професор кафедри
теорії і філософії права
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ У ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ

Вагома новація проєкту нового Кримінального кодексу (далі – КК) – це поява окремого розділу, присвяченого принципам КК. Вочевидь, є думки як «за», так і «проти» подібного підходу. Перше, що спадає на думку з точки зору теорії права, – це те, що у даному законодавчому закріпленні принципів немає необхідності, адже принципи залягають глибше, ніж норми, вони не стільки прописуються в законі, скільки відчуються юристами і захищаються суспільством через юридичні засоби. Однак, враховуючи специфіку української правової системи з її тоталітарною травмою та особливостями перехідного правосуддя, не можна відкидати проблему повсякденних юридичних практик, де донині зустрічаються коментарі від юристів на кшталт «А де це записано?», «Покажіть мені, будь ласка, на що Ви посилаєтесь?» тощо. У цьому аспекті очікування певних переваг від того, що принципи отримають формальне втілення у КК, виглядають обґрунтованими.

Разом з тим варто зауважити деякі небезпеки

закріплення у КК переліку принципів.

Перша з них – це проблема вичерпності переліку принципів. У проєкті КК перелік сконструйований як вичерпний, що означає, що інших принципів КК або не існує, або їх існування потрібно окремо доводити, що значно важче в ситуації, коли певний перелік все ж таки зафіксований.

Друга проблема – це проблема ригідності, яка пов'язана з положенням проєкту КК, що має бути обов'язковий висновок Пленуму Верховного Суду щодо відповідності законопроєктів про внесення змін та доповнень до КК принципам права. Звісно ж, формування і відстоювання того чи іншого переліку і змісту принципів у судовій практиці має важливе значення. Однак у сучасних умовах такий підхід не є надто вдалим. Це пов'язано з тим, що, згідно зі статистикою внесення змін та доповнень до чинного КК України 2001 р., за останні десять років такі зміни вносилися в середньому частіше, ніж десять разів на рік, іноді кількість законопроєктів сягала 20–30. Враховуючи, що Пленум Верховного Суду збирається не так часто, як приймаються закони про внесення змін до КК, виникає питання щодо того, наскільки оперативним буде реагування на потреби внесення змін до законодавства. Хоча це, ймовірно, сприятиме стабільності КК, залишатиметься проблема забезпечення належного динамізму законодавства, що реагує на мінливість сучасного соціального життя.

Не менш значущим є також і питання щодо того, наскільки принципи, запропоновані у проєкті КК, відповідають тим уявленням, які існують сьогодні в юридичній науці, зокрема, в загальній теорії права.

Одним із ключових моментів є питання про те, хто є адресатом розділу, присвяченого принципам кримінального кодексу. Знайомство з проєктом КК демонструє, що головним його адресатом є законодавець, оскільки йдеться про законність, пропорційність, рівність, сумлінне виконання міжнародних зобов'язань тощо, тобто про ті вимоги, які

ставляться перед Верховною Радою як органом законодавчої влади. І у цьому плані у певній сутінковій зоні знаходяться інші адресати, які є не менш важливими: громадськість, пересічні громадяни.

Зокрема, є як мінімум три принципи, які не знайшли відображення у проєкті нового КК, а відсутність цих принципів може бути підставою для критики з боку громадськості, юридичної громадськості і пересічних громадян.

Насамперед йдеться про принцип верховенства права.

Звернення до першого варіанта проєкту КК свідчить, що спочатку він у тексті був, але вже у третій редакції контрольного примірника проєкту КК він зникає. Замість нього залишився лише принцип законності, який є складовою частиною верховенства права. Втім проголошення та забезпечення принципу верховенства права відповідає ст. 8 Конституції України, доповіді Венеційської комісії щодо верховенства права 2011 р., іншим міжнародним зобов'язанням України. Зрештою КПК України 2012 р. містить ст. 8 «Верховенство права», а у проєкті КК закріплені лише деякі елементи верховенства права, але самого верховенства права немає. І це суттєвий ідеологічний виклик, який постає перед правниками.

Ще один принцип, відсутній у проєкті КК, – це принцип справедливості. Вочевидь, є елементи принципу справедливості – це і принцип пропорційності, і принцип однократності щодо призначення покарань і застосування інших заходів. Однак згадка про справедливість обмежується лише цими окремими аспектами, в той час як у питанні ідеологічного навантаження КК, мабуть, все ж таки варто говорити про справедливість як визначну ідею, яка не лише сприйнята громадськістю, а й відображена у практиці Конституційного Суду України (згадаємо рішення КСУ щодо призначення більш м'якого покарання: там є ідеї і верховенства права, і справедливості, і пропорційності, які і визначили сутність даного рішення).

І третій принцип, який мав би бути, на мою думку, в проєкті, – принцип поваги до людської гідності. Замість нього бачимо принцип гуманізму. З точки зору європейської ідеології, Конституції, Хартії основних прав ЄС, Статуту Ради Європи, Конвенції про захист прав і основоположних свобод, принцип поваги до людської гідності є більш значущим, ніж проста ідея гуманізму як юридичний принцип. Хоча у проєкті КК людська гідність згадується у контексті гуманізму, але видається, що все ж повага до гідності зумовлює гуманізм, а не навпаки. І тому положення про повагу до людської гідності замість гуманізму заслуговує на обговорення щодо можливості його відтворення у проєкті КК.

Що стосується класифікації принципів, утілених у проєкті КК, то вони не є однорідними. Більшість з них мають конституційне значення (принципи індивідуальності, однократності, рівності, пропорційності, юридичної визначеності, законності тощо). Деякі з них представляють конкретизацію загальних принципів права на рівні кримінального права. Окремі з них є принципами кримінальної відповідальності. Деякі, хоча мають конституційне походження, володіють специфічною природою (наприклад, принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань). Розуміння цієї неоднорідності вартує уваги з точки зору осмислення архітектури принципів.

Отже, слід загалом вітати відтворення у проєкті КК принципів, але наявний перелік і текст не виглядає ідеальним, і завдання юридичної спільноти полягає у тому, щоб сприяти покращенню у цій сфері.

Баулін Ю.В.,
професор, д.ю.н., професор
кафедри кримінального права №1
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого,
Голова Робочої групи
з питань розвитку
кримінального права Комісії з питань
правової реформи

КЛАСИФІКАЦІЇ У ПРОЄКТІ КК УКРАЇНИ

Класифікацією є певна систематизація знань про об'єкти, які класифікуються, або систематизація самих об'єктів (предметів, явищ, якостей). За своїм внутрішнім змістом класифікація є етапом у пізнанні сутності об'єктів, що класифікуються, у виявленні їх об'єктивних ознак. Виділяють класифікації сутнісні і допоміжні, але всі вони оцінюються з позиції тієї конкретної мети, яку переслідує та чи інша класифікація [1, с.132–139].

Метою класифікацій у проєкті КК України [2] є законодавче забезпечення практики протидії кримінальним правопорушенням кримінально-правовими засобами згідно з принципом верховенства права, відповідно до якого КК України на основі поваги до людської гідності забезпечує права і свободи особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, від свавільного втручання держави [3, с.109–113].

Логіка побудови проєкту КК полягає у поділі законодавчого матеріалу на приписи Загальної та Особливої частин. Одним із концептуальних положень проєкту є максимально можливий перерозподіл законодавчого матеріалу між Загальною та Особливою частинами на користь Загальної. Ідеться, зокрема, про винесення до Загальної частини усіх типових, повторюваних властивостей певних груп кримінальних правопорушень та

кримінально-правових наслідків їх вчинення, а саме: 1) типових кваліфікуючих та привілеюючих ознак складів правопорушень; 2) типових санкцій за злочини різного ступеня тяжкості; 3) типових підстав звільнення від призначення покарань тощо [4, с. 24, 25].

Проект КК містить як сутнісні, так і допоміжні класифікації, які мають місце практично у кожному інституті. Сутнісними класифікаціями є класифікації кримінальних правопорушень та кримінально-правових засобів.

Кримінальні правопорушення поділяються на два види: злочини та кримінальні проступки. Такий поділ має кримінально-правове значення для багатьох положень проекту КК, а саме: незакінченого кримінального правопорушення, кримінального правопорушення, вчиненого у співучасті, множинності кримінальних правопорушень, типових видів покарань, їх призначення, судимості тощо. Злочини далі поділяються на десять ступенів тяжкості залежно від розміру заподіяної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони (істотна, значна, тяжка чи особливо тяжка шкода), а також форми вини (умисна чи необережна). Цей поділ тягне за собою низку кримінально-правових наслідків, пов'язаних насамперед «з прив'язкою» ступенів тяжкості злочинів до їх десяти типових санкцій, передбачених у Загальній частині; обмеження у застосуванні кримінально-правових засобів при вчиненні незакінченого кримінального правопорушення, при призначенні покарання, застосуванні пробації, звільненні від призначення покарання тощо.

Допоміжні класифікації, що стосуються категорії «кримінальне правопорушення», пов'язані з ознаками, які його характеризують. Кримінальним правопорушенням визнається діяння, яке: а) є протиправним, тобто порушує норму приватного або публічного права, та б) відповідає складу кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом (ч. 1 ст. 2.1.1).

Така ознака кримінального правопорушення, як протиправність вчиненого діяння, виключається наявністю

при вчиненні діяння певної обставини, що виключає його протиправність. Такі обставини (Розділ 2.7.) поділяються на три групи залежно від правової форми вчиненого суб'єктом діяння, а саме: 1) використання ним суб'єктивного права, 2) виконання юридичного обов'язку та 3) здійснення державно-владних повноважень. Кожна із зазначених обставин, своєю чергою, має певні поділи, наприклад, необхідна оборона поділяється на два види – загальну та спеціальну; виконання юридичного обов'язку – на виконання професійного та службового обов'язків; здійснення державно-владних повноважень – на застосування фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї тощо.

Складом кримінального правопорушення визнається сукупність обов'язкових ознак, що визначають його об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону і передбачені у: а) статті Особливої частини цього Кодексу, яка визначає спеціальні ознаки та б) статтях Загальної частини цього Кодексу, які визначають загальні ознаки складу кримінального правопорушення (ч.1 ст. 2.1.2.). Звідси впливає і класифікація ознак складу кримінального правопорушення залежно від того, який із чотирьох елементів його складу вони визначають у проєкті КК, тобто виділяється відповідно чотири групи таких ознак (ч. 4-7 ст. 2.1.2.). У подальшому класифікації піддаються вже окремі ознаки кожного елементу складу кримінального правопорушення. Наприклад, ознаки, що характеризують соціальні цінності, яким заподіюється шкода кримінальними правопорушеннями, поділяються на ознаки, що характеризують цінності людини, суспільства, держави, міжнародного гуманітарного права та міжнародного правопорядку. Ознаки, які характеризують потерпілу особу, поділяються на ознаки фізичної та юридичної особи, а серед ознак предмета злочину, наприклад, ознаки зброї та її види, психоактивної речовини та її видів тощо. Далі класифікуються ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Так, діяння поділяється на два види – дію та бездіяльність суб'єкта; наслідки діяння – на

п'ять видів шкоди – неістотна шкода для проступку та чотири види шкоди для злочину – істотна, значна, тяжка та особливо тяжка; визначається загальнонебезпечний спосіб вчинення злочину та його види; засіб та знаряддя вчинення кримінального правопорушення та їх види тощо. Крім того, суб'єкт складу злочину поділяється на два види – загальний та спеціальний, а серед спеціальних суб'єктів – службова особа та її види. Вік загального суб'єкта поділяється на загальний (16 років) та знижений (14 років), а осудність суб'єкта – на повну та обмежену. Серед ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення виділяються дві форми вини – умисна та необережна, які, своєю чергою, поділяються відповідно на умисел прямий і непрямий, а необережність – на легковажність та недбалість.

Проект КК виділяє два види складу незакінченого правопорушення – готування та замах, який, своєю чергою, поділяється на закінчений та незакінчений. Серед форм співучасті у проекті КК виділяються дві форми – вчинення кримінального правопорушення у складі простої групи та у складі організованої групи. Одиначне правопорушення як елемент їх множинності поділяється на чотири види залежно від різних критеріїв його класифікації – триваюче, продовжуване, складене та варіативне. Проект передбачає також ознаки складу злочину, які знижують ступінь його тяжкості (привілейовані склади) та які підвищують ступінь тяжкості злочину (кваліфіковані склади).

Другою сутнісною класифікацією є класифікація кримінально-правових засобів, що передбачені у проекті КК, які поділяються на засоби кримінальної відповідальності (засудження винної особи без призначення покарання, призначення покарання, пробація і судимість) та інші кримінально-правові засоби (засоби безпеки, реституція та компенсація, спеціальна конфіскація та вилучення речей, кримінально-правові засоби щодо юридичних осіб). Такий поділ кримінально-правових засобів має велике значення як для встановлення їх у проекті КК, так і для визначення правил їх застосування.

Допоміжні класифікації кримінально-правових засобів стосуються окремих їх видів, які, своєю чергою, поділяються на відповідні підвиди. Так, передбачене у проєкті КК поняття покарання (ст. 3.1.1.) далі поділяється для злочинів на два види – штраф та ув'язнення, в якому, своєю чергою, виділяється строкове та довічне ув'язнення (ч. 1 ст. 1.2.). Визначивши загальне поняття пробації (ст. 3.4.1.), проєкт КК передбачає три види засобів пробації (контрольні, реінтеграційні та наглядові – ст. 3.4.2.), шість видів тривалості пробації (ст. 3.4.4.) тощо. Далі проєкт КК визначає поняття засобів безпеки (ч.1 ст. 3.6.1.) та виділяє три їх види (примусова психіатрична допомога, обмежувальні засоби та оприлюднення інформації про особу, яка вчинила злочин, – ч. 2 ст. 3.6.1.). Виділяються два види примусової психіатричної допомоги: 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги і 2) поміщення до закладу з наданням стаціонарної психіатричної допомоги; одинадцять видів обмежувальних заходів та два способи оприлюднення інформації про засудження особи (ст. 3.6.3., 3.6.5., 3.6.7.)

Таким чином, наведені та інші класифікації, що містяться у проєкті КК, мають важливе правове значення для з'ясування як самого призначення КК у регулюванні специфічних суспільних відносин передусім між державою і особами, які вчиняють кримінальні правопорушення, так і для досягнення цілей такого регулювання на засадах верховенства права, складовими якого є принципи побудови та застосування КК, а саме: законності, юридичної визначеності, рівності, пропорційності, індивідуальності, гуманізму тощо (Розділ 1.2.).

Список використаних джерел

1. Кривоченко Л. М. Вибрані праці. Харків: Право, 2016. 648 с.
2. Проєкт Кримінального кодексу України станом на 29 березня 2021 року. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/>

criminal-code (дата звернення: 11.04.2021).

3. Баулін Ю.В. Принцип верховенства права у кримінально-правовому вимірі. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України*: матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17-19 жовт. 2019 р. / редкол.: В. Я. Тацій, А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. Харків: Право, 2019. 500 с.

4. Концепція реформування Кримінального кодексу України та інших актів чинного законодавства про відповідальність за правопорушення у публічній сфері. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України*: матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17-19 жовт. 2019 р. / редкол.: В. Я. Тацій, А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. Харків: Право, 2019. 500 с.

Берзин П.С.,
д.ю.н., професор кафедри уголовно-
правовой
политики и уголовного права
Института права Киевского
национального
университета имени Тараса Шевченко

КЛАССИФИКАЦИЯ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В СОВРЕМЕННОМ УГОЛОВНОМ ПРАВЕ ФРГ

В современном уголовном праве ФРГ представлены следующие виды правонарушений (*die Deliktsarten*):

1. Тяжкое (*das Verbrechen*) и менее тяжкое (*das Vergehen*) правонарушение

а) тяжкое правонарушение: противоправное деяние (*rechtswidrige Tat*), которое угрожает (*bedrohen*) минимальной мерой (*das Mindestmaß*) наказания, связанного с лишением свободы (*die Freiheitsstrafe*), от одного года (*von einem Jahr*) или более (*darüber*) [§ 12 абз. 1 Уголовного уложения (*das Strafgesetzbuch = StGB*) ФРГ

(далее – УУ)]. Например: разбой (*der Raub*), § 249 УУ;

б) менее тяжкое правонарушение: противоправное деяние, которое угрожает минимальной мерой наказания, связанного с лишением свободы менее чем на один год или денежным штрафом (... *mit weniger als einem Jahr Freiheitsstrafe oder mit Geldstrafe*) (§ 12 абз. 2 УУ). Например: кража (*der Diebstahl*), § 242 УУ.

2. Правонарушения, связанные с неблагоприятными последствиями (*der Erfolgsunwert*), неблагоприятным актом поведения (*der Handlungsunwert*) и неблагоприятным воззрением (*der Gesinnungsunwert*)

а) неблагоприятные последствия: неблагоприятность деяния (*Unwert der Tat*), которая, в частности, характеризуется (*kennzeichnen*) и определяется при помощи (*durch*) последствий, вызванных/причиненных (*verursachen*) деянием [нарушение или создание опасности нарушения соответствующего правового блага (*Verletzung oder Gefährdung des jeweiligen Rechtsgutes*)]; объективное вменение деяния (*objektive Zurechnung einer Tat*);

б) неблагоприятный акт поведения: неблагоприятность деяния, которая, в частности, характеризуется и определяется видом и способом (*die Weise*) выполненного акта поведения (*der Handlungsvollzug*) во время (*während*) совершения деяния (*die Tatbegehung*); субъективное вменение деяния (*subjektive Zurechnung der Tat*);

с) неблагоприятное воззрение: неблагоприятность деяния, которая, в частности, характеризуется и определяется с помощью соответствующей вины деятеля (... *durch die jeweilige Schuld des Täters*).

3. Правонарушения, включающие последствия (т.н. “последственные правонарушения (*Erfolgsdelikt*)”, и **правонарушения, включающие только деятельность** [т.н. “деятельностные правонарушения (*Tätigkeitsdelikt*)”]

а) правонарушение, включающее последствия: правонарушение, в котором определенный законом состав деяния предусматривает (*voraussetzen*) наступление (*der Eintritt*) в окружающем мире последствий, которые

мысленно могут поддаваться отделению от акта поведения (... *Eintritt eines von der Handlung gedanklich abgrenzbaren Erfolgs*); например, невалифицированное убийство (*der Totschlag*), § 212 УУ;

б) усеченное (*kupiert*) правонарушение, включающее последствия (*kupiertes Erfolgsdelikt*): правонарушение, при котором последствия не включены в объективный состав деяния (... *ein Erfolg nicht in den objektiven Tatbestand einbezogen ist*), но которое требует, чтобы на последствия было направлено намерение совершителя деяния (... *auf den Erfolg zielende Absicht des Täters verlangt wird*); например: мошенничество (*der Betrug*), § 263 УУ;

с) простое (*schlicht*) правонарушение, включающее только деятельность (*schlichtes Tätigkeitsdelikt*): правонарушение, при котором состав деяния выполняется (*erfüllen*) только посредством акта поведения как такового (... *der Tatbestand allein durch die Handlung als solche erfüllt wird*) и конкретное последствие не является необходимым (... *ein konkreter Erfolg nicht erforderlich ist*); например: лжесвидетельство (*der Meineid*), § 154 УУ.

4. Правонарушения, связанные с повреждением (*Verletzungsdelikt*) и созданием опасности нарушения (*Gefährdungsdelikt*)

а) правонарушение, связанное с повреждением (*Verletzungsdelikt*): правонарушение, при котором охраняемое правовое благо (*geschütztes Rechtsgut*) претерпело причинение конкретного повреждения (*verletzen*) посредством человеческого акта поведения; например: предусмотренное в § 223 УУ телесное повреждение (*die Körperverletzung*) [в соответствии с абз. 1 "... кто другое лицо телесно истязает (... *wer eine andere Person körperlich mißhandelt*) или [кто другому лицу] причиняет вред здоровью (*an der Gesundheit schädigt*)"];

б) правонарушение, связанное с созданием конкретной опасности (*Gefährdungsdelikt*): правонарушение, при котором возможная (*möglicherweise*) и вытекающая из человеческого акта поведения опасность

должна быть только конкретно установлена, без абсолютной необходимости повреждения (... *ohne dass eine Verletzung zwingend erforderlich ist*); например: создание опасности при нарушении правил уличного движения (*die Straßenverkehrsgefährdung*), § 315с УУ;

с) правонарушение, связанное с созданием абстрактной опасности (*abstraktes Gefährdungsdelikt*): правонарушение, при котором вытекающая из человеческого акта поведения опасность является лишь законодательным мотивом (*lediglich gesetzgeberisches Motiv ... ist*), но не признаком состава деяния (...*jedoch nicht Tatbestandsmerkmal ist*); например: тяжкий поджог (*schwere Brandstiftung*), § 306а абз. 1 УУ;

д) правонарушение пригодности (*Eignungsdelikt*): правонарушение, при котором человеческий акт поведения должен быть, по крайней мере, вообще способен привести к определенному повреждению; например: загрязнение воздуха (*die Luftverunreinigung*), § 325 УУ.

5. Правонарушения состояния (*Zustandsdelikt*) и длящиеся/продолжаемые правонарушения (*Dauerdelikt*)

а) правонарушение состояния: правонарушение, при котором уже достижение (*das Herbeiführen*) определенного состояния (*der Zustand*) осуществляет (*verwirklichen*) состав неправомерного деяния (*der Unrechtstatbestand*); например: телесное повреждение (*Körperverletzung*), § 223 УУ;

б) длящееся/продолжаемое правонарушение: правонарушение, при котором не только (*nicht nur*) достижение (*die Herbeiführung*) состояния, но и его продолжение (*die Fortdauer*) осуществляет предусмотренный законом состав деяния; например: нарушение неприкосновенности жилища (*der Hausfriedensbruch*), § 123 УУ.

6. Правонарушения, совершаемые действием (*Begehungsdelikt*), и правонарушения бездействия (*Unterlassungsdelikt*)

а) правонарушение, совершаемое действием: правонарушение, при котором осуществление состава

деяния (*die Tatbestandsverwirklichung*) связывается только с активным действием (*Tun*); например: некавалифицированное убийство (*Totschlag*) (путем активного действия), § 212 УУ;

б) действительное (*echt*) правонарушение бездействия (*echtes Unterlassungsdelikt*): правонарушение, при котором в одном отдельном составе деяния строго излагаются (*umschrieben*) предпосылки (*die Voraussetzungen*) наказуемости бездействия; например: неоказание помощи (*unterlassene Hilfeleistung*), § 323с УУ;

с) ненастоящее (*unecht*) правонарушение бездействия (*unechtes Unterlassungsdelikt*): правонарушение, которое выполняется/совершается (*erfüllen*) путем непредотвращения (*die Nichtabwendung*) соответствующих составу деяния (*tatbestandsmäßig*) последствий; такое непредотвращение осуществляется бездействием лица, находящегося в положении гаранта (*die Garantenstellung*), т.е. в таком положении гаранта находится лицо, обязанное действовать, но бездействующее [в таком случае речь идет о "положении гаранта при ненастоящем правонарушении бездействия (*Garantenstellung beim unechten Unterlassungsdelikt*)", обозначающем положение этого лица как гаранта, который обязан действовать определенным образом, однако бездействует, в связи с чем совершает ненастоящее правонарушение бездействия]; например: некавалифицированное убийство путем бездействия (*Totschlag durch Unterlassen*) (см. § 212 и § 13 УУ).

7. Общие правонарушения (*Allgemeindelikt*), особые правонарушения (*Sonderdelikt*) и правонарушения, совершаемые собственноручно (*eigenhändig*)

а) общее правонарушение: правонарушение, которое может совершать любое лицо; например: повреждение чужой вещи (*die Sachbeschädigung*), §303 УУ;

б) действительное особое правонарушение (*echtes Sonderdelikt*): правонарушение, при котором значение (*die Bedeutung*) обосновывающих наказание (*strafbegründend*) имеют особенные субъективные качества (*besondere*

Subjektsqualität) совершителя деяния; например: подкупность (*die Bestechlichkeit*), § 332 УУ;

с) ненастоящее особое правонарушение (*unechtes Sonderdelikt*): правонарушение, при котором значение повышающих наказание (*strafschärfend*) имеют особенные субъективные качества совершителя деяния; например: телесное повреждение, причиненное при исполнении службы (*Körperverletzung im Amt*), § 340 УУ;

д) правонарушение, совершаемое собственноручно: правонарушение, которое может быть совершено (*begangen*) только посредством индивидуального выполнения акта поведения (*die Ausführungshandlung*); например: лжесвидетельство (*der Meineid*), § 154 УУ.

8. Правонарушения с основным (*Grundtatbestand*), **квалифицированным** (*die Qualifikation*) **и привилегированным** (*die Privilegierung*) **составом деяния**

а) правонарушение с основным составом деяния: правонарушение, которое хотя (*zwar*) является завершенным (*abgeschlossen*) и может основывать самостоятельную (*eigenständig*) наказуемость, но которое, более того, может также быть исходным положением (*der Ausgangspunkt*) для других правонарушений при возникновении других обстоятельств; например: простое телесное повреждение (*einfache Körperverletzung*), § 223 УУ;

б) правонарушение с квалифицированным составом деяния: несамостоятельная (*unselbständige*) модификация (*die Abwandlung*) состава деяния (*die Tatbestandsabwandlung*), состоящая из основного состава деяния и других признаков состава деяния, повышающих наказание, которые должны охватываться (*umfassen*) умыслом; например: тяжкое телесное повреждение (*schwere Körperverletzung*), § 224 УУ;

с) правонарушение, квалифицированное последствиями (*erfolgsqualifiziertes Delikt*): правонарушение, при котором наказуемость основного правонарушения (*das Grunddelikt*) повышается/увеличивается (*erhöhen*) вследствие наступления тяжкого последствия (*schwere*

Folge), для которого всегда необходимо (*erforderlich*) неосторожное поведение (*fahrlässige Verhalten*); например: телесное повреждение, повлекшее смерть вследствие, связанное со смертью потерпевшего (*Körperverletzung mit Todesfolge*), § 227 УУ;

d) правонарушение с привилегированным составом деяния: несамостоятельная (*unselbständige*) модификация состава деяния, состоящая из основного состава деяния и других признаков состава деяния, смягчающих наказание (*strafmildernd*), которые должны охватываться умыслом; например: причинение смерти по требованию [потерпевшего] (*Tötung auf Verlangen*), § 216 УУ.

9. Другие (*sonstig*) виды правонарушений (*die Deliktsarten*)

a) мнимое правонарушение (*das Wahndelikt*): правонарушение, при котором совершитель деяния предполагает нарушить (*verstoßen*) несуществующую в действительности (*in Wirklichkeit*) норму запрета (*die Verbotsnorm*). Правовым последствием такого мнимого правонарушения является ненаказуемость (*Straflosigkeit*); например: нарушение супружеской верности (*der Ehebruch*);

b) правонарушение встречи (*Begegnungsdelikt*), т.е. правонарушение, при совершении которого происходит “соединение” нескольких лиц; правонарушение, которое предполагает (*voraussetzen*) обязательное участие (*die Beteiligung*) нескольких лиц и при котором совершитель деяния и потерпевший противостоят друг другу; например: сексуальное принуждение (*sexuelle Nötigung*), § 177 УУ;

с) правонарушение, совершаемое на расстоянии (*Distanzdelikt*): правонарушение, при котором имеющий уголовно-правовое значение акт поведения и его последствия в силу необходимости обязательно пространственно (*räumlich*) расходятся (*auseinanderfallen*); например: распространение (*die Verbreitung*) порнографического представления посредством вещания/трансляции (*Verbreitung pornographischer Darbietungen durch den Rundfunk*), § 184 абз. 2 УУ;

d) правонарушение, которое предусматривает деятельность, направленную на его совершение (*Unternehmensdelikt*): правонарушение, состав деяния которого охватывает/включает (*erfassen*) покушение и завершённое/оконченное (*die Vollendung*) деяние как завершённое правонарушение (§ 11 абз. 1 п. 6 УУ); например: государственная измена (*der Hochverrat*), § 81 УУ.

dr Mikołaj Iwański

*Department of Criminal Law
Faculty of Law and Administration
Jagiellonian University*

PROBLEMS OF CLASSIFICATION OF CRIMES IN THE POLISH CRIMINAL LAW

Classification of crimes, conducted either by the legislator, or by the legal doctrine of *criminal law*, sometimes is not an easy task and causes many interpretative problems. However, such classification is a very useful tool for the future interpretation and application norms of criminal law in the judicial practice.

My today's presentation will focus mainly on the classification of crimes in the Polish Criminal Code of 1997 conducted by the legislator. I will mention the classes of crimes created in the Polish Criminal Law and the criteria of creating such classes. I will also focus on the legal consequences of such classifications.

I. Classifications of crimes in the Polish Criminal Code of 1997 created by the legislator.

a. Classification based on the gravity of the type of crime.

The main classification of types of crimes in the Polish Criminal Code of 1997 is based on the gravity of such types. In Polish criminal law it is a traditional two-stage classification for

felonies and misdemeanors. This kind of classification of types of crimes is present in the Polish legal system beginning with the first modern Polish Criminal Code of 1932, then it was repeated in the subsequent Criminal Codes of 1969 and 1997. Polish legislator since 1932 have decided to exclude the third category of offences from the notion of crime, and from regulating them in the Criminal Code. The third category of offences are called “petty offences” and are regulated under other legal act – the Petty Offences Act of 1971. Despite petty offences are not considered crimes, there are many similarities between them and crimes, especially with the constitutional requirements and guarantees for the perpetrator. They are considered a part of criminal law in the broad sense. There is also a fourth category of offences, called “administrative offences”, which is not considered a part of criminal, but of administrative law, which is gaining more and more ground in the legal system, especially in the times of pandemic of COVID-19, which raises many controversial issues, especially whether such kind of responsibility of possible for the natural persons under the Polish Constitution of 1997.

The division of crimes based on the gravity of the type of crimes is regulated in the Article 7 § 1 of the Criminal Code, according to which *a crime is a felony or a misdemeanor*. This division is based on the formal criterion of the legal sanction under which a type of crime is penalized. To classify certain crime as felony or a misdemeanor, it is however irrelevant what will be the penalty imposed on the perpetrator in the specific case, but only the abstract penalty under which certain type of crime is threatened. The important factor of classifying certain type of crime as a felony or a misdemeanor is the lower border of sanction for such type. According to Article 7, § 2 of the Criminal Code, *a felony is a prohibited act penalized with the penalty of deprivation of liberty for a period of no less than 3 years or with a more severe penalty*. If the lower border of penalty for a crime is at least 3 years of deprivation of liberty, it is considered a felony. Any type of crime that has the lower border of penalty lower than 3 years of deprivation of liberty, is

considered a misdemeanor. However, there is also a definition of misdemeanor in the Article 7, § 3 of the Criminal Code, according to which *a misdemeanor is a prohibited act penalized with a fine exceeding 30 daily rates or exceeding PLN 5,000, the penalty of limitation of liberty exceeding one month or the penalty of deprivation of liberty exceeding one month*. This definition is important in order to be able to divide misdemeanors from the petty offences. It is sometimes problematic in practice to conduct such a division, especially when it comes to certain types of offences that are regulated in acts other than Criminal Code or the Petty Offences Act of 1971. If the higher border of a fine for certain type of offence is higher than PLN 5.000 or has no higher border of a fine established in law, it is considered a misdemeanor and not a petty offence.

b. Classification based on the existence of consequence of a type of crime.

This division of crimes of crimes is based on the fact, whether in the certain type of crime penalized is only certain act or omission (for example in the crime of violating other person's personal inviolability) or there is the additional element of a crime, called a consequence (for example a crime of murder, in which the consequence is the death of another human being). The first types of crimes are called crimes without consequence (or formal crimes), the second – consequence crimes (or material crimes). The legal basis for such division is in the Article 2 of the Criminal Code, under which *only a person having a legal, specific duty to prevent a consequence from happening is subject to criminal liability for a consequence crime committed by omission*. This provision also establishes a category of crimes committed by omission, which is opposite to crimes committed by action. The main consequence of this division is that, when certain type of crime is regulated under Article 2, only person having a legal, specific duty to prevent a consequence from happening (called “guarantor” in the legal doctrine) may be subject to liability for such crime.

c. Classification based on the mode of prosecution.

This division is based on whether certain type of crime is persecuted by the public prosecutor (which is a case of most of types of crimes) or by the victim himself (such type of crimes are called crimes persecuted privately). If a type is to be prosecuted privately, there must be a specific clause in the type of crime. There is also a subset of crimes prosecuted publicly, which is called “crimes prosecuted upon the motion of the victim”. In these types of crimes, the motion of the victim is necessary for the public prosecutor to be able to file prosecution to the court.

II. Consequences of legal classification of crimes.

In this part I will focus on the main consequences of legal division of crimes for felonies and misdemeanors, as regulated in the Criminal Code (there are also some consequences regulated in the Criminal Procedure Code of 1997).

a. Subjective element of a crime.

According to Article 8 of the Criminal Code, *A felony may be committed only intentionally; a misdemeanor may also be committed unintentionally if a statute provides so.* If a certain type of crime is classified as a felony, it may not be committed unintentionally.

b. Possibility of imposing educational, therapeutic or correctional measures instead of a penalty.

According to Article 10, § 4 of the Criminal Code, *instead of a penalty, the court imposes educational, therapeutic or correctional measures prescribed for juveniles on a perpetrator who has committed a misdemeanor after having attained 17 years of age, but before attaining 18 years of age, if it is expedient due to the circumstances of the case and the degree of perpetrator's development, his characteristics and personal conditions.* Such possibility does not exist in case of felonies.

c. Possibility of imposing “mixed penalty”.

According to Article 37b of the Criminal Code, *while sentencing for a misdemeanor subject to the penalty of deprivation of liberty, the court may impose jointly the penalty of deprivation of liberty not exceeding 3 months, and if the upper*

limit of the statutory penalty exceeds 10 years - 6 months, and the penalty of limitation of liberty for up to 2 years, notwithstanding the lowest statutory penalty provided for in a statute for a given crime. Such possibility does not exist in case of felonies.

d. Different rules of extraordinary mitigation of the penalty (Article 60 of the Criminal Code).

Article 60, § 6 of the Criminal Code establishes different rules of extraordinary mitigation of the penalty for felonies and misdemeanors. According to this provision:

extraordinary mitigation of a penalty consists in the imposition of a penalty in the extent that amounts to less than the lowest statutory penalty, or in the imposition of a penalty of a more lenient type, in accordance with the following principles:

1) if the act constitutes a felony subject to a penalty of no less than 25 years of deprivation of liberty, the court imposes the penalty of deprivation of liberty for a period of no less than 8 years,

2) if the act constitutes another felony, the court imposes the penalty of deprivation of liberty for a period amounting to no less than one-third of the lowest statutory penalty,

3) if the act constitutes a misdemeanor, and the lowest statutory penalty is the penalty of deprivation of liberty for a period of no less than a year, the court imposes a fine, the penalty of limitation of liberty or the penalty of deprivation of liberty,

4) if the act constitutes a misdemeanor, and the lowest statutory penalty is the penalty of deprivation of liberty for a period of less than a year, the court imposes a fine or the penalty of limitation of liberty.

e. Different rules of prescription of crimes (Article 101 of the Criminal Code).

Article 101, § 1 and § 4 of the Criminal Code establishes different rules of prescription for felonies and misdemeanors. According to this provision:

A crime ceases to be punishable after the lapse of the following number of years from the moment of its commission:

- 1) 30 - when the act constitutes a felony of homicide,
- 2) 20 - when the act constitutes another felony,
- 2a) 15 - when the act constitutes a misdemeanor subject to the penalty of deprivation of liberty exceeding 5 years,
- 3) 10 - when the act constitutes a misdemeanor subject to the penalty of deprivation of liberty exceeding 3 years,
- 4) 5 - when it comes to other misdemeanors.

In summary, Polish Criminal Code of 1997 constitutes many different rules on the basis of classification of crimes for felonies and misdemeanors. However, this division in the Polish legal doctrine is considered very traditional and not very controversial.

Харченко В. Б.,
*професор, д.ю.н., завідувач кафедри
кримінального права та кримінології
факультету № 6
Харківського національного
університету
внутрішніх справ*

СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ ТА/АБО КАРАНІСТЬ ЯК КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗАЛЕЖНО ВІД ЇХ ТЯЖКОСТІ

Нещодавно Законом України № 2617-VIII [12] до Кримінального кодексу України (далі – КК України) були внесені зміни, що мають особливе й надзвичайно важливе значення не тільки для підстав кримінальної відповідальності, а й класифікації кримінально протиправної поведінки залежно від тяжкості вчиненого. Фактично такі зміни торкнулися основоположних категорій кримінального права, що і стало обґрунтованою підставою визнання таких новел «малою реформою кримінального законодавства України» [8]. Водночас законодавче формулювання нової

редакції ч. 1 ст. 11 КК України жодним чином не змінило сутність вказаного поняття. Як і раніше, обсяг і зміст поняття «караність діяння» визначаються перш за все характером і ступенем суспільної небезпечності діяння. «Ця соціальна властивість кримінального правопорушення багато в чому впливає на його тяжкість і, у кінцевому підсумку, на вид і розмір покарання, що встановлюється в санкції» [5, с. 86].

Наведена теза актуалізується тим, що останнім часом окремі вчені відстоюють позиції щодо виключення зі змісту поняття «кримінальне правопорушення (злочин)» ознаки «суспільна небезпечність» як передумови визнання певної протиправної поведінки кримінально караною. Більш того, певні науковці вважають наведене поняття «штучно створеним рудиментом радянської правової системи» [16, с. 120], інші наголошують на недоцільності її використання у дефініції кримінального проступку [13, с. 7] з одночасним збереженням суспільної небезпечності як ознаки злочину [13, с. 157]. Існування наведених підходів пояснюється тим, що на сьогодні категорія «суспільна небезпечність діяння» не має чіткого законодавчого визначення, а це, у свою чергу, дає підстави віднести її до так званих «оцінних понять» [5, с. 79–81]. У той же час слід повністю погодитися з твердженням, що як оцінне поняття суспільна небезпечність містить у собі не лише якісно-кількісну характеристику відповідного явища, а й оцінку його значущості [7, с. 223], більш того, воно завжди є базовою, основною і первинною щодо інших ознак кримінального правопорушення. Саме характер і ступінь суспільної небезпечності впливають на вид і розмір покарання, які не тільки встановлюються у санкції конкретної кримінально-правової норми, а й на сьогодні слугують критерієм класифікації кримінальних правопорушень залежно від їх тяжкості у ст. 12 КК України.

Успіх у вирішенні питання класифікації кримінально караної поведінки з огляду на ступінь її тяжкості безпосередньо залежить від розробки теоретичних основ класифікації злочинної поведінки у Загальній частині

кримінального права, опрацювання матеріальних (характер і ступінь суспільної небезпечності) і формальних (типова санкція) критеріїв такої класифікації, визначення правової ролі класифікації з метою подальшої диференціації та індивідуалізації відповідальності й покарання [3, с. 43]. Водночас у доктрині кримінального права цілком обґрунтовано наголошується, що типова санкція тільки тоді може відігравати роль «сигналу» належності кримінального правопорушення до певної групи, коли санкції статей Особливої частини відповідатимуть об'єктивній суспільній небезпечності конкретного злочину [14, с. 53].

Складність проблеми визначення санкцій полягає в тому, що суспільна небезпечність конкретної злочинної поведінки, яка і повинна завжди знайти своє відображення у санкції, являє собою специфічну об'єктивну категорію, не піддається «чуттєвому сприйняттю», безпосередньому виваженню або вимірюванню [4, с. 18]. Отже, визначення чітких параметрів суспільної небезпечності, її характеру та ступеня традиційними для кримінально-правових досліджень методами практично неможливе. Тільки дослідження нових методів і методик, у тому числі й пов'язаних із математичним моделюванням, у змозі створити умови, за яких санкція слугуватиме дієвою мірою суспільної небезпечності відповідного правопорушення і відображатиме в абстрактному виді підсумкову оцінку того виду правопорушення, за яке вона застосовується [6, с. 87].

Можна з великою долею ймовірності стверджувати, що на момент прийняття чинного закону про кримінальну відповідальність як передбачені ст. 12 КК України критерії класифікації злочинів, так і санкції норм Особливої частини КК України, у цілому об'єктивно відображали співвідношення ознак суспільної небезпечності й караності відповідних діянь. У той же час навіть поверхневий аналіз змін і доповнень національного кримінального законодавства дає підстави констатувати, що більшість таких змін стосуються саме розмірів або видів покарання. Зокрема, переважна їх більшість полягає у збільшенні

розмірів покарання або включенні до санкції таких норм більш суворих видів покарання. При цьому пояснювальні записки до законопроектів, в яких пропонувалися й пропонуються такі «покращення» закону про кримінальну відповідальність, як правило, містять вказівку, що встановлення більш суворої відповідальності за вчинення відповідної протиправної поведінки слугуватиме запобіжним фактором її вчинення. Питання співвідношення суспільної небезпечності того чи іншого діяння, її ступеня й характеру з конкретним видом і розміром покарання жодним чином навіть не порушувалися й не аналізувалися, не кажучи вже про хибність позиції, що жорстокість покарання більш-менш суттєвим чином впливає на запобігання вчиненню відповідної протиправної поведінки [1, с. 161].

Такі саме підходи характеризують й процеси криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь, мотивом вчинення яких виступають будь-які підстави, крім набуття такою поведінкою відповідного ступеня або характеру суспільної небезпечності. Так, метою доповнення КК України статтями 205⁻¹ та 206⁻² автори відповідного законопроекту визначили «недопущення використання схем і методів протиправного поглинання та захоплення підприємств» [9]. Автори законопроекту від 29.08.2019 р. № 1080 щодо декриміналізації фіктивного підприємництва (ст. 205 КК України) у пояснювальній записці прямо вказали, що: «Законопроект спрямований на усунення практики застосування статті 205 КК України як інструменту зловживань та у спосіб, що не відповідає меті кримінальної відповідальності, та на гуманізацію кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків» [10], а ціллю проведення «малої реформи кримінального законодавства України» як у пояснювальній записці до цього законопроекту, так і у назві відповідного закону визнано «спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [12] і «зменшення навантаження на органи досудового слідства» [11].

Крім того, питання переіначення виду й розміру

покарання за певну суспільно небезпечну поведінку в нашій державі системно використовується як засіб політичного маніпулювання свідомістю громадян. Одним із політичних гасел під час президентської кампанії Ю. В. Тимошенко у 2009 році було встановлення довічного позбавлення волі за хабарництво. Перше і головне запитання всеукраїнського опитування, яке проводилося Офісом Президента одночасно з місцевими виборами 25 жовтня 2020 року, також було сформульоване аналогічним чином: «Чи підтримуєте ви ідею довічного ув'язнення за корупцію в особливо великих розмірах?».

Таке відверте свавілля суб'єктів законодавчої ініціативи й системне ігнорування вищим законодавчим органом нашої держави застережень і зауважень Головного науково-експертного управління й Головного юридичного управління на сьогодні призвели до того, що не ознака суспільної небезпечності впливає на караність відповідного діяння, а навпаки, саме вид і розмір покарання, яке змінюється свавільно без будь-якого наукового обґрунтування, визначають характер і ступінь суспільної небезпечності відповідної поведінки, яка у переважній більшості випадків взагалі не має суспільної небезпечності як об'єктивної категорії. Прикладів наведеної диспропорції на сьогодні більш ніж достатньо.

Вищевикладене, на наше переконання, підтверджує нагальну потребу закріпити у законі про кримінальну відповідальність класифікацію кримінальних правопорушень (злочинів) залежно від їх тяжкості за будь-якими іншими критеріями, ніж вид і розмір покарання, що передбачені санкцією відповідної норми Особливої частини КК України, аж до фіксації вичерпного переліку статей (частин статей), що за своєю суспільною небезпечністю належать до певної категорії такої класифікації. Цілком прийнятним також вважаємо й новітню побудову норм в Особливій частині закону про кримінальну відповідальність, за якою кожна стаття має включати тільки визначення кримінально-протиправного діяння (диспозицію) і складатися лише з

однієї частини. Вид і розмір покарання за вчинення певного діяння повинні визначатися положеннями окремої частини (книги) кримінального закону, або навіть окремим кодексом (наприклад, Карний кодекс України) з безумовним урахуванням категорії, до якої віднесене таке кримінально протиправне діяння, а також обставин, що обтяжують чи пом'якшують покарання [15, с. 59–62]. Для класифікації кримінальних правопорушень (злочинів) залежно від їх суспільної небезпечності у межах закону про кримінальну відповідальність також може бути застосована будь-яка математична модель, наприклад, закон про золоту пропорцію (пропорція золотого перерізу, закон гармонії, закон структурної досконалості цілого), який широко використовується в економіці та інших науках [2].

Вважаємо таку постановку проблеми класифікації саме як проблеми епістемології у кримінально-правових науках більш ніж виправданою, адже сутність цього термінологічного визначення виходить не з «гносеологічного суб'єкта», що здійснює пізнання, а з об'єктивних структур самого знання.

Список використаних джерел:

1. Беккариа, Чезаре О преступлениях и наказаних : [пер. с итал.] ; [авт. вступ. ст. Н. И. Панов]. Киев : Ин Юре, 2014. 238 с.

2. Демидова Л. Н. Системно-функциональный подход и закон о золотой пропорции в уголовном праве. *Юридические исследования*. 2013. № 7. С. 177–192. DOI: 10.7256/2305-9699.2013.7.8802 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=8802.

3. Загородников Н. И. Проблемы классификации преступлений в свете дальнейшего совершенствования советского уголовного права. *Проблемы совершенствования уголовного закона* / редкол.: Келина С. Г., Кудрявцев В. Н. (Отв. ред.), Яковлев А. М. Москва : ИГиП АН СССР, 1984. С. 41–54.

4. Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений и некоторые вопросы математического моделирования. *Проблемы социалистической законности*: респ. межведом. науч. сб. Харьков, 1991. Вып. 26. С. 17–22.

5. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.

6. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву. Теоретические проблемы. Москва : Моск. ун-т, 1981. 240 с.

7. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства. Київ : Ін Юре, 2010. 812 с.

8. Панов М., Харітонов С. Суспільна небезпечність діяння – фундаментальна ознака поняття «кримінальне правопорушення». URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/suspilna-nebezpechnist-diyannya-fundamentalna-oznaka-ponyattya-kryminalne-pravoporushennya/>

9. Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств від 12.12.2012 № 0887. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0887&skl=8

10. Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес від 29.08.2019 № 1080. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1080&skl=10.

11. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 20.04.2018 р. № 7279-д. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7279-д&skl=9.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування

окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>.

13. Рудковська М. Р. Суспільна небезпека як ознака поняття злочину : дис. ... канд. юрид. наук спеціальність: 12.00.08. Львів, 2017. 187 с. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/naukova%20diyalnis/t/dorobok_zdobuvachiv/rudkovska_d.pdf.

14. Сахаров А. Б. О классификации преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1972, № 17. С. 42–54.

15. Харченко В. Б. Реформування кримінального законодавства України (майже креативна модель). *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України*: матеріали Міжнар. наук. конф., 17–19 жовт. 2019 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. Харків: Право, 2019. С. 59–62.

16. Шаблистий В. В. Суспільна небезпека (небезпечність) у кримінальному праві в епоху постмодерну. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3. С. 112–124.

Киричко В. М.,
доцент, к. ю. н.,
доцент кафедри
кримінального права № 1
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого

ЗАГАЛЬНА І СПЕЦІАЛЬНА КЛАСИФІКАЦІЇ ДІЯНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ ТА ЇХ ПРАВОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ

Традиційно основною у кримінальному праві України визнавалася класифікація злочинів. Значний внесок у наукову розробку цієї проблеми зробила Л. М. Кривоченко,

90-річчю від дня народження якої присвячений науковий форум. Зокрема, вона досліджувала наукові підстави, критерії і кримінально-правові наслідки класифікації злочинів, відмежування категорій злочинів за характером і ступенем суспільної небезпечності (ступенем тяжкості) викоремивши дослідження: 1) невеликої тяжкості, 2) середньої тяжкості, 3) тяжкі і 4) особливо тяжкі. Із появою у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) кримінальних проступків ця проблема набула більш широкого наповнення як класифікація кримінальних правопорушень. Відповідно до ст. 12 чинного КК України всі кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини, а останні поділяються на нетяжкі, тяжкі й особливо тяжкі.

Водночас у КК України передбачені й інші діяння, з якими пов'язані кримінально-правові наслідки для осіб, які їх вчинили. Зокрема, це стосується вчинення суспільно небезпечних діянь, передбачених у КК: 1) особами, які не досягли мінімального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність; 2) неосудними особами. До таких осіб на підставі норм КК України застосовуються примусові заходи виховного або медичного характеру відповідно. Однак у КК України немає **загальної** класифікації суспільно небезпечних діянь, яка охоплювала б собою такі діяння. Відсутня така загальна класифікація суспільно небезпечних діянь і в проєкті Загальної частини нового КК (станом на 29 березня 2021 р.), підготовленому Робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України (далі – Проєкт КК України).

У чинному КК України (ст. 12), як і в Проєкті КК України (ст. 2.1.5), замість загальної класифікації діянь наведена **спеціальна**, яка стосується лише злочинів і кримінальних проступків. Ці дві категорії діянь визнаються кримінальними правопорушеннями, за які настає кримінальна відповідальність. Як вбачається, запропоноване рішення щодо поділу діянь не відповідає

принципу верховенства права, оскільки воно не забезпечує належної правової визначеності стосовно інших категорій діянь. У Загальній частині КК України, як і в Проєкті КК України, більшість законодавчих положень стосується лише кримінальних правопорушень, якими визнаються злочини і кримінальні проступки. Про діяння, вчинені неосудними особами, і про застосування до них примусових заходів медичного характеру йдеться лише в ч. 2 ст. 19, ст. 92–96 КК України; про застосування примусових заходів виховного характеру щодо осіб, які вчинили передбачені в КК України суспільно небезпечні діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності, – у ч. 2 ст. 97 та ст. 105 КК України. У Проєкті КК України ще менше правової визначеності стосовно цих діянь, ніж у чинному КК України. Лише в кінці Загальної частини Проєкту КК України зі змісту ч. 1 ст. 3.6.1 можна зробити висновок про можливість застосування заходів безпеки у вигляді примусової психіатричної допомоги до особи, яка вчинила передбачене в КК України діяння у стані неосудності. Як вирішується в Проєкті КК України питання про осіб, які вчинили діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності, взагалі не зрозуміло.

Вважаємо, що це питання потребує нового вирішення, виходячи з **принципу верховенства права** (ч. 1 ст. 8 Конституції України). Насамперед це стосується **необхідності забезпечення правової визначеності**: 1) *стосовно загальних ознак і категорій діянь, вчинення яких визнається в КК України підставою для примусового обмеження прав і свобод осіб, яку їх вчинили*; 2) *стосовно кожної категорії діянь – які саме права і свободи осіб, які їх вчинили, можуть бути примусово обмежені та в яких межах*. Для вирішення цього завдання до КК України необхідно включити **загальну класифікацію** передбачених у ньому діянь, яка повинна відповідати наступним теоретичним вимогам.

По-перше, вона має охоплювати всі категорії діянь, які виступають підставою для примусового обмеження

прав осіб, які їх вчинили, тобто до неї повинні бути включені як діяння, що визнаються кримінальними проступками або злочинами, так і діяння, які виступають підставою для застосування державою примусових заходів виховного або медичного характеру. Таким чином, якщо виходити з концепції виділення у КК України кримінальних проступків як самостійної, відмінної від злочинів, категорії діянь, то загальна класифікація передбачених в КК України діянь повинна включати чотири класи (категорії) діянь: 1) злочини; 2) кримінальні проступки; 3) суспільно небезпечні діяння, вчинені особами до досягнення мінімального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність; 4) суспільно небезпечні діяння, вчинені неосудними особами.

***По-друге**, усі зазначені діяння, що включаються до загальної класифікації, мають однакові сутнісні (родові) ознаки, які зумовлюють їх включення до КК України і потребують відображення в законодавчій характеристиці кожної з цих категорій діянь. Такою ознакою є їх суспільна небезпечність. У чинному КК України ця ознака характеризує всі категорії зазначених діянь, що є правильним. У Проекті КК України запропоновано виключити суспільну небезпечність із характеристики всіх цих діянь, що є кроком назад і з чим не можна погодитись, оскільки саме суспільна небезпечність є тією родовою ознакою, яка відображає основну соціальну сутність таких діянь і відмежовує їх від суміжних. Разом із тим, враховуючи теоретичні і практичні проблеми в розумінні категорії суспільної небезпечності, необхідно обов'язково визначити в КК України, що: 1) *діяння визнається суспільно небезпечним, якщо воно заподіяло або могло заподіяти істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі*; 2) *відсутність суспільної небезпечності в конкретному діянні унеможливорює примусове обмеження прав і свобод особи, яка вчинила таке діяння*.*

Останнє положення про правові наслідки відсутності суспільної небезпечності має поширюватися: 1) на злочини і проступки, в яких суспільна небезпечність відсутня як з

причини малозначності діяння (про це йдеться в ч. 2 ст. 12 КК України), так і з будь-яких інших причин; 2) на діяння, вчинені особами до досягнення мінімального віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудними особами.

По-третє, загальна класифікація також повинна включати законодавчі положення про те, що *вказані категорії діянь відрізняються між собою за характером і ступенем суспільної небезпечності і сукупністю обов'язкових законодавчих ознак діянь (їх складів)*.

Якщо до КК України буде включене визначення суспільної небезпечності діяння, то саме з нього безпосередньо випливатиме висновок про те, що відмінність за характером і ступенем суспільної небезпечності полягає в тому, що зазначені діяння заподіяли або могли заподіяти різну за характером (якісними показниками) або за ступенем (кількісними показниками) істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Що ж стосується сукупності обов'язкових законодавчих ознак діянь (їх складів), то в цьому напрямі законодавець і науковці повинні разом зробити важливий крок вперед, який стосується використання поняття «склад» у характеристиці передбачених в КК України діянь. До 1 липня 2020 р., коли до КК України були включені положення щодо кримінальних проступків, використовувалося поняття «склад злочину». Зараз у ч. 1 ст. 2 КК України при характеристиці підстави кримінальної відповідальності вжито поняття «склад кримінального правопорушення». У загальній класифікації для кожного класу (категорії) діянь повинно бути своє позначення сукупності обов'язкових ознак: 1) склад злочину; 2) склад кримінального проступку; 3) склад діяння, вчиненого особою до досягнення мінімального віку відповідальності; 4) склад діяння, вчиненого неосудною особою.

По-четверте, у загальній класифікації повинна бути **правова визначеність** щодо значення цих категорій діянь **як підстав** для настання кримінально-правових наслідків у вигляді примусового обмеження прав і свобод осіб, які

вчинили такі діяння.

Насамперед у КК України слід сформулювати підстава примусового обмеження прав і свобод особи окремо стосовно кожної зазначеної категорії діянь. До неї обов'язково повинні бути включені: 1) наявність у діянні суспільної небезпечності – як об'єктивна (фактична) підстава; 2) наявність сукупності юридичних обов'язкових ознак діяння відповідної категорії (склад злочину, склад кримінального проступку або склад діяння, вчиненого особою до досягнення мінімального віку відповідальності чи неосудною особою).

По-п'яте, загальна класифікація має правильно і зрозуміло відображати основні системні зв'язки між вказаними діяннями різних категорій як підставами і примусовим обмеженням прав і свобод осіб, які їх вчинили. У цій вимозі є два важливих аспекти.

Перш за все необхідна правова визначеність щодо того, які права чи свободи особи можуть бути примусово обмежені і якими є ці межі. Це слід зробити щодо кожної категорії діянь. Зокрема, це стосується конкретизації заходів виховного чи медичного характеру, покарання та інших обмежень прав і свобод. Крім того, необхідно відобразити, що характер і ступінь суспільної небезпечності діяння зумовлюють вид і розмір примусового обмеження прав і свобод особи, яка вчинила відповідне діяння. Урахування цієї обумовленості є важливим фактором забезпечення *справедливості* в застосуванні кримінально-правових норм.

Як вбачається, загальна класифікація зазначених діянь повинна головним чином визначати побудову всієї системи Загальної частини КК України і зміст її положень. Останнє означає, що положення Загальної частини КК України мають бути загальними для всіх названих вище категорій суспільно небезпечних діянь, передбачених КК України.

Викладені вище положення і пропозиції спрямовані на забезпечення прав і свобод фізичних осіб. Питання про застосування заходів кримінально-правового характеру до

юридичних осіб мають певні особливості і потребують їх врахування під час теоретичного розгляду та у процесі вдосконалення відповідних положень КК України.

Пономаренко Ю. А.,
доцент, д.ю.н., доцент кафедри
кримінального права №1
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого,
член Робочої групи
з питань розвитку кримінального
права
Комісії з питань правової реформи

ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ

Усяка наука покликана (а інколи говорять, що це є її невід'ємною властивістю) систематизувати знання про досліджуваний нею предмет, що, своєю чергою, зумовлює попереднє структурування і класифікацію як самого предмета науки, так і знань про нього. Відтак наукам властиво класифікувати. У деяких галузях науки саме на основі класифікацій досліджуваних ними явищ побудовані загальні й спеціальні теорії про них, здійснено фундаментальні відкриття й вирішенні численні прикладні завдання. Йдеться, наприклад, про класифікацію: живих організмів (К. Лінней та ін.), хімічних елементів (Дм. Менделєєв та ін.), хвороб у медицині (Ф. Б. де Лакруа та ін.), мов у мовознавстві тощо. Властиві класифікації й правознавству, у тому числі й науці кримінального права.

Зокрема, стала предметом прискількивої уваги й доббові широко висвітлюється в літературі проблема класифікації кримінально караних діянь. Тривалий час вона розвивалася як проблематика класифікації злочинів, а в

останні роки, у зв'язку з запровадженням кримінального проступку, – як проблема класифікації кримінальних правопорушень. Засновником цього напрямку досліджень в українській кримінально-правовій науці була професор кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Л. М. Кривоченко (1931–2015), чії роботи («Критерии классификации преступлений» (1976); «Логические основы классификации преступлений» (1977); «К дискуссии об уголовном проступке» (1982); «Про поняття злочину, що не становить великої суспільної небезпеки» (1982); «Классификация преступлений» (1983); «Классификация преступлений и некоторые вопросы математического моделирования» (1991), «Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України» (2010) та ін.) у своїй сукупності, безумовно, вирішують одну з найважливіших науково-прикладних проблем кримінального права – проблему критерію, меж і значення класифікації кримінальних правопорушень.

Дещо відстає і за часом, і за інтенсивністю уваги, й за ступенем розробленості проблема класифікації кримінально-правових засобів, що можуть бути застосовані за вчинення кримінального правопорушення чи діяння, що хоч і передбачене КК України, проте не має деяких ознак кримінального правопорушення. Вона стала предметом наукової уваги лише з початку XXI століття, коли й бурхливий розвиток національного кримінального закону, й загальносвітова тенденція до систематизації кримінально-правових засобів поставила перед українськими криміналістами завдання принаймні класифікувати їх.

Перші класифікації кримінально-правових засобів були здійснені без визначення їх критерію шляхом виділення певної кількості «колій» у кримінальному праві. Так, стверджувалося про «двоколіїність» системи кримінально-правових засобів (І. М. Горбачова, Н. А. Орловська, С. С. Яценко та ін.), їх «триколіїність» (О. П. Кучинська, М. І. Хавронюк), «чотириколіїність»

(О. В. Козаченко) чи просто «багатокопійність» (О. О. Дудоров та ін.). Згодом такі засоби стали дихотомічно поділяти за різними критеріями, зокрема: (1) залежно від того, за яке діяння вони застосовуються, – на такі, що застосовуються за злочин, і такі, що застосовуються за діяння, які не є ним (Г. З. Яремко, П. П. Сердюк); (2) залежно від особливостей поєднання в них примусу і заохочення – на примусові і заохочувальні (О. В. Козаченко, М. І. Хавронюк); (3) залежно від наявності в них каральних властивостей – на каральні і некаральні (Є. М. Вечерова, Т. О. Гончар, А. М. Яценко) тощо. Кожна з цих класифікацій певною мірою відображає ту чи іншу властивість кримінально-правових засобів і тим самим має «величезне значення, ... [яке полягає] в поглибленні знання про самі її об'єкти, оскільки більш повно й глибоко дійсна сутність явищ та їхніх властивостей може проявитися лише у зв'язку, в порівнянні з іншими...» (Л. М. Кривоченко, 1983).

Водночас усім запропонованим класифікаціям бракує чіткості визначення їх критерію, а відтак і точності описання кожного виділеного класу. Це, зокрема, проявляється у тому, що в більшості із запропонованих класифікацій деякі кримінально-правові засоби (наприклад: призначення покарання, зняття судимості тощо) не знайшли свого місця; інколи один і той саме засіб одночасно належить до двох класифікаційних груп; в окремих випадках після виділення класифікаційних груп за обраним критерієм з'являються самостійні групи, що охоплюють засоби, які виявилися «зайвими» для виділених раніше груп, тощо.

Викладене поставило на порядок денний питання про необхідність визначення науково обґрунтованого критерію класифікації кримінально-правових засобів і здійснення за ним послідовної і скінченної їх класифікації. На наш погляд, така класифікація має бути багаторівневою і на кожному рівні мати свій критерій.

Передусім, кримінально-правові засоби класифікуються за критерієм їх *належності до основних інститутів кримінального права* на: (1) пов'язані з інститутом

кримінального правопорушення і (2) пов'язані з інститутом кримінальної відповідальності. До перших належать, зокрема, визнання законодавцем певних діянь кримінальними правопорушеннями і закріплення в законі системи ознак, що визначають такі діяння (криміналізація), та встановлення правозастосувачем ознак цих правопорушень у скоєному особою діянні (кваліфікація). До других належать засоби, що стосуються кримінально-правових наслідків учинення особою кримінального правопорушення, а в окремих випадках і діяння, що не має деяких його ознак.

Залишаючи першу групу засобів за межами предмета цієї доповіді, другу групу засобів класифікуємо за критерієм їх ролі в механізмі правового регулювання (С. С. Алексєєв, А. М. Денисова, О. В. Малько, О. В. Онуфрієнко, Т. І. Пашук, П. М. Рабінович, В. А. Сапун, К. В. Шундіков та ін.) на: (1) кримінально-правові засоби-установлення і (2) кримінально-правові засоби-діяння (ремарка: цей критерій застосовний і до засобів, пов'язаних із кримінальним правопорушенням, але наразі не про них мова). Кримінально-правовими засобами-установленнями є ті правові засоби, які стосуються субстанціонального, статичного визначення інститутів кримінального права. Кримінально-правовими засобами-діяннями є ті правові засоби, які полягають у динамічному впливі через засоби-установлення на зміст конкретних кримінальних правовідносин.

Засобів-діянь, у кримінальному праві насправді, не так багато. Ними є лише: (1) застосування (покладення, призначення etc) того чи іншого засобу-установлення; (2) незастосування (звільнення від, припинення застосування, зняття etc) засобу установлення; (3) заміна одного засобу-установлення іншим.

Значно багатшим є перелік засобів-установлень, які також можуть бути піддані внутрішній класифікації. Зокрема, за критерієм наявності в них ознаки кари такі засоби поділяться на каральні (тобто засоби кримінальної відповідальності) і некаральні («інші засоби кримінального права»).

За чинним КК України 2001 р. до каральних засобів-установлень належать такі засоби кримінальної відповідальності, як: (1) покарання; (2) випробування, що застосовується замість покарання при умовному звільненні від нього (ст. 76); (3) судимість. Дуже близьким є й перелік засобів-установлень, що належать до кримінальної відповідальності за проектом нового КК України. Відповідно до п. 23 ч. 2 ст. 1.3.1. проекту кримінальна відповідальність – це «засудження особи за вчинення кримінального правопорушення обвинувальним вироком суду із застосуванням покарання чи пробації, а також перебування особи у стані судимості». Ще конкретніше підп. «а» п. 24 тієї ж статті визначає, що засобами кримінальної відповідальності є покарання, пробація і судимість.

До інших засобів-установлень, що хоч і пов'язані з кримінальною відповідальністю (оскільки можуть застосовуватися замість неї або разом з нею), але не є нею, за КК України 2001 р. належать: (1) обмежувальні заходи; (2) примусові заходи медичного характеру; (3) примусове лікування; (4) спеціальна конфіскація; (5) примусові заходи виховного характеру; (6) заходи кримінально-правового характеру для юридичних осіб. За проектом нового КК України до таких засобів відносять: (1) засоби безпеки; (2) реституція; (3) компенсації; (4) конфіскацію майна; (5) вилучення речі; (6) кримінально-правові засоби щодо юридичної особи (підп. «б» п. 24 ч. 2 ст. 1.3.1.).

Така багаторівнева класифікація кримінально-правових засобів має, як уявляється, три основні значення. Перше – наукове – полягає в тому, що вона покликана упорядкувати й до певної міри узгодити висловлені в літературі судження щодо критеріїв, меж і кримінально-правового значення поділу кримінально-правових засобів на окремі класи. Друге – законодавче – знаходе прояв у тому, що ця класифікація може бути використана як для структурування кримінального закону (виділення в ньому не лише окремих розділів, а й самостійної книги, а, можливо, й книг), так і для його змістовного наповнення. Третє –

педагогічне – полягає в тому, що вона покликана упорядкувати структуру університетських курсів кримінального права, надати їм більшої системності, послідовності й доступності для сприйняття.

Марін О.К.

доцент, к. ю. н.

*доцент кафедри кримінального права і
кримінології*

*Львівського національного університету
імені Івана Франка*

ПІДСТАВИ КЛАСИФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВOPУШЕНЬ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ ІЗ НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

Класифікація кримінальних правопорушень у сфері службової й професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, із позицій формальної логіки є нічим іншим як результатом поділу поняття відповідних правопорушень. Ця логічна операція – поділ поняття – має свої правила, вироблені наукою, а їх дотримання повинно стати запорукою наукової адекватності одержаних результатів. Аналіз навіть навчальної літератури з формальної логіки дозволяє констатувати, що операція поділу поняття підпорядковується таким спеціальним правилам:

1) поділ поняття має бути співмірним, тобто сума обсягів членів поділу повинна вичерпувати обсяг діленого поняття що підлягає поділу;

2) поділ слід здійснювати за однією підставою. Йдеться про те, що, хоча обсяг одного й того ж поняття можна поділити на види за декількома ознаками, але в межах конкретної процедури поділу слід дотримуватися однієї підстави;

3) члени поділу повинні виключати один одного. Це

правило впливає з другого правила, суть якого полягає в тому, що члени поділу повинні бути співвідпорядковані діленому поняттю і знаходитися у відношенні несумісності між собою. Іншими словами, кожен елемент обсягу діленого поняття буде входити в обсяг тільки одного члена поділу;

4) поділ має бути безперервним. Іншими словами, члени поділу повинні бути однопорядковими, не можна, щоб до членів поділу зараховувалися поняття, які за обсягом безпосередньо не є видовими до діленого поняття [1, с. 191–198].

У цій роботі ми спробуємо провести поділ такого поняття, як кримінальні правопорушення у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг і виокремимо основні підстави такого поділу.

Першим формальним критерієм для поділу суспільно небезпечних посягань на нормальну службову й професійну діяльність, пов'язану із наданням публічних послуг, є місце статей, які передбачають відповідні склади правопорушень у системі Особливої частини КК України. Підставою для такого поділу є *місце об'єкта правопорушення у структурі безпосереднього об'єкта посягання*. Якщо основний безпосередній об'єкт посягання лежить у площині (структурно входить до) нормальної службової та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, – місце заборони у розділі XVII Особливої частини КК України; якщо нормальна службова й професійна діяльність, пов'язана із наданням публічних послуг, виконує роль додаткового (обов'язкового чи факультативного) безпосереднього об'єкта злочину, місце посягання – інший, крім розділу XVII, розділ Особливої частини КК України.

Враховуючи цю підставу класифікації аналізованих кримінальних правопорушень, результати вивчення посягань, склади яких вміщено у розділі XVII Особливої частини КК України, констатуємо, що до першої групи кримінальних правопорушень «випадково» попали ст. 364² «Здійснення народним депутатом України на пленарному засіданні Верховної Ради України голосування замість

іншого народного депутата України» і ст. 369³ «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань».

Друга група кримінальних правопорушень, до структури об'єкта яких також входить нормальна службова діяльність і професійна діяльність, пов'язана із наданням публічних послуг, є достатньо багаточисельною, тому відповідно до четвертого правила поділу поняття може бути піддана самостійній класифікації.

При аналізі Особливої частини КК України ми враховували лише ті склади кримінальних правопорушень, відповідальність за які пов'язана саме із службовим статусом суб'єкта або із професійним наданням публічних послуг. Усі ці посягання залежно від *значення використання ознак суб'єкта кримінального правопорушення* можна об'єднати у такі групи:

1) кримінальні правопорушення, суб'єктом вчинення яких може бути лише службова особа і відповідальність за які пов'язана із використанням можливостей спеціального статусу суб'єкта (усього 60 складів кримінальних правопорушень: наприклад, ст. 132, 137, 145, 146¹, ч.5 ст. 157, ч.1 ст. 158³, ч.1 ст. 159¹ КК України та інші посягання);

2) кримінальні правопорушення, вчинення яких службовими особами їх обтяжує, кваліфікує (перетворює на кваліфікований склад) (44 кваліфікованих склади: наприклад, ч.3 ст. 109, ч.2 ст. 110, ч.2 ст. 149, ч.2 ст. 154, ч.3 ст. 157, ч.4 ст. 157 КК України та інші посягання);

3) кримінальні правопорушення, суб'єктом яких є особи, які займаються професійною діяльністю, пов'язаною із наданням публічних послуг (8 кримінальних правопорушень: ст. 132, 145, 209¹, 232, 232¹, 384, 385, 400¹ КК України);

4) кримінальні правопорушення, які вчиняються так званим загальним суб'єктом, але спрямовані на заподіяння шкоди нормальній службовій або професійній діяльності, пов'язаній із наданням публічних послуг (всього 5 складів

кримінальних правопорушень, передбачених ст. 343, 344, 376, 386, 397 КК України).

Останні комплексні зміни у питаннях відповідальності за «службові кримінальні правопорушення» спрямовувалися на диференціювання суб'єктного складу відповідних посягань. Виходячи з них можна навести альтернативну класифікацію кримінальних правопорушень у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, *на підставі характеристик суб'єкта відповідних посягань*.

1. Кримінальні правопорушення, що вчиняються службовою особою у розумінні ст. 18 КК України. До них належать: 1) усі кримінальні правопорушення, в яких законодавець суб'єкта посягання визначає як «службова особа», не обумовлюючи при цьому спеціального його виду, не визначаючи жодних конкретизуючих ознак; 2) усі кримінальні правопорушення, передбачені розділами I–XVI, XVIII–XX Особливої частини, способом вчинення яких є «зловживання службовим становищем» не залежно від того, чи вказано у статті КК України суб'єкта, чи ні (за винятком конкретних службових осіб); 3) кримінальні правопорушення, відповідальність за які передбачена у статтях розділу XVII Особливої частини, однак щодо визначення поняття спеціального суб'єкта поширюються положення ст. 18 КК України (ст. 366 та 367 КК України).

2. Кримінальні правопорушення, що вчиняються службовими особами, ознаки яких наведені у примітці до ст. 364 КК України. Спільною ознакою для цього виду службових осіб, так би мовити, є місце роботи (служби) службової особи – орган державної влади, орган місцевого самоврядування, державне або комунальне підприємство, установа чи організація. За такого розуміння спеціального суб'єкта група кримінально протиправних посягань, що ним може вчинятися, визначена у примітці 1 до ст. 364 КК України (ст. 364, 368, 368⁵ КК України). Задля справедливості варто зауважити, що чинна диспозиція ст. 368⁵ КК України не містить такого суб'єкта кримінального

правопорушення, як службова особа у розумінні примітку 1 до ст. 364 КК України, тому посилання на цю статтю у згаданій примітці є помилковим.

3. Суспільно небезпечні посягання, які виділені із «традиційних злочинів» у сфері службової діяльності – такі посягання вчиняються за визначенням законодавця службовою особою юридичної особи приватного права. Поняття цього виду службової особи не міститься у кримінальному законодавстві, а може бути виведене шляхом умовного «віднімання» ознак «публічної службової особи» від «загальної службової особи». До кримінальних правопорушень, що можуть вчинятися саме цим видом спеціального суб'єкта, потрібно віднести посягання, передбачені ст. 364¹, 368³ КК України.

4. Група суспільно небезпечних посягань, статті про які розташовані, за загальним правилом, в інших, крім XVII, розділах Особливої частини КК України, віднесення до спеціального суб'єкта яких законодавець здійснює шляхом вказівки на спеціального конкретного суб'єкта: військова службова особа, член виборчої комісії, суддя, працівник органу досудового розслідування, капітан корабля тощо. Заради об'єктивного підходу варто також відзначити тенденцію – спочатку поява, а потім розширення посягань, які можуть бути вчинені саме спеціально-конкретним суб'єктом іспочатку зміна суб'єкта у ст. 365 КК України, поява статей 366¹ (згодом 366²); 369³, 364², 365³ певним чином руйнують усталений у кримінально-правовій доктрині підхід до посягань, передбачених у розділі XVII Особливої частини КК України як до таких, що закріплені загальними нормами.

5. Посягання, вчинити які можуть особи, які надають публічні послуги. Перелік таких посягань визначається із урахуванням прямої вказівки на цей вид спеціального суб'єкта (ст. 365², 368⁴ КК України).

6. Посягання, які вчиняються загальним суб'єктом: відповідні частини ст. 368³, 368⁴, 369, 369² КК України.

Останньою, і на нашу думку, найбільш важливою

системною класифікацією, яка повинна охоплювати всі види кримінальних правопорушень у сфері службової й професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, є класифікація за ознаками тієї складової родового об'єкта відповідних посягань, якій заподіюється безпосередня шкода, враховуючи специфіку об'єктивної сторони відповідних суспільно небезпечних посягань. У зв'язку із цим, за вказаною підставою можна виокремити такі групи кримінальних правопорушень:

- 1) зловживання можливостями спеціального статусу;
- 2) перевищення можливостей спеціального статусу;
- 3) підкуп;
- 4) недбалість.

Список використаних джерел

1. Конверський А.Є. Логіка. Підручник для студентів юридичних факультетів. 6-те видання, перероблене і доповнене. Київ: Центр учб. л-ри, 2017. 424 с.

Михайліченко Т. О.,
доцентка, к.ю.н., доцентка кафедри
кримінального права та кримінально-правових
дисциплін
Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
старша наукова співробітниця Науково-дослідного
інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК, ПЕРЕДБАЧЕНИЙ ч. 4 ст. 134 КК УКРАЇНИ : ПРОСТУПОК vs. ЗЛОЧИН

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового

розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII від 22 листопада 2018 р. (далі – Закон № 2617-VIII), який набрав чинності 1 липня 2020 р., було введено до Кримінального кодексу (далі – КК) України нове поняття – кримінальний проступок. Ця категорія сформована за рахунок частини колишніх злочинів невеликої та середньої тяжкості. До кримінальних проступків нині відносять і примушування до стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи (ч. 4 ст. 134 КК України), відповідальність за яку впроваджено в національне кримінальне законодавство нещодавно. Однак, хоча Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» № 2227-VIII, що істотно змінив норму, передбачену ст. 134 КК України, і був прийнятий 06.12.2017 р., але набрав він чинності лише через рік з дня його опублікування. При цьому слушно пише А.В. Горностай, що під час примусової стерилізації порушується право на свободу від катувань чи нелюдського поводження. Крім того, «залежно від конкретних обставин примусова стерилізація також може порушувати права на свободу, повагу честі і гідності, повагу до приватного і сімейного життя, свободу вираження думок, сексуальне і репродуктивне здоров'я, недискримінацію і свободу вирішувати питання про кількість і інтервали між народженням дітей» [1, с. 34]. У контексті цього постає питання лише щодо виправданості віднесення даного суспільно небезпечного діяння до категорії кримінальних проступків з урахуванням системних положень Загальної та Особливої частин КК України, що і є метою нашої роботи.

У цілому така новація нам видається логічною через низку причин, серед яких:

1) відсутність рішень, ухвалених судами по цьому кримінальному правопорушенню, в Єдиному державному реєстрі судових рішень. Як видається, дане суспільно

небезпечне діяння не притаманне Україні, особливо якщо розглядати аспект стерилізації чоловіків. Що ж до жінок, то в дійсності існує висока вірогідність, що такі випадки трапляються, але вони, на жаль, не стають предметом розгляду правоохоронних і судових органів, тобто це кримінальне правопорушення є високо латентним. Як відмічається в літературі, часто потерпілі жінки і самі не знають про те, що зазнали такого втручання в свій організм. Натомість є значна кількість публікацій щодо примусової стерилізації в інших країнах світу [2, 3], частина таких випадків навіть розглядалися Європейським судом з прав людини (приміром, справи «Г.Б. та Р.Б. проти Республіки Молдови» (№ 16761/09), «К.Х. та інші проти Словаччини» (№ 32881/04), «В.С. проти Словаччини» (№ 18968/07), «Н.Б. проти Словаччини» (№ 29518/10), «І.Г., М.К. та Р.Х. проти Словаччини» (№ 15966/04) та інші). У таких умовах викликають занепокоєння і окремі меседжі від українських політиків про правильність вказаних підходів для окремих категорій громадян [4];

2) саме по собі примушування, хоча й є суспільно небезпечним, однак ще не є 100-відсотковою гарантією того, що потерпіла особа погодиться на стерилізацію або що це невідворотно призведе до втрати репродуктивної функції (приміром, для чоловіка за використання такого способу стерилізації, як вазектомія).

Водночас видається, що «технічне віднесення» цього кримінального правопорушення до категорії кримінальних проступків не позбавлене низки недоліків. Зокрема, вносячи зміни до Загальної частини (статей 12, 66, 67 КК та ін.), законодавець не врахував, що таке правопорушення може, приміром, спричинити тяжкі наслідки для потерпілої особи, крім втрати останньою репродуктивної функції. Та за чинної редакції КК України жодним чином суд не може надати цьому правову оцінку. По-друге, виходячи із порівняльного аналізу даного суспільно небезпечного діяння та діяння, передбаченого ч. 2 ст. 134 КК України (примушування до абортів без добровільної згоди потерпілих осіб), видається,

що віднесення першого правопорушення до категорії кримінальних проступків, а другого – до злочинів, певною мірою є необґрунтованим і непропорційним через низку підстав.

1. Штучне переривання вагітності (аборт²) – це припинення життя плоду шляхом прямого втручання в його розвиток, внаслідок якого настає переривання вагітності і смерть плоду. У літературі поширеною є інформація щодо ймовірних негативних наслідків штучного переривання вагітності (безпліддя, порушення менструального циклу, фіброміома, кісти, ендометріоз, неможливість виносити вагітність, запальні хвороби тощо) для здоров'я жінки. Водночас ці негативні наслідки є лише ймовірними. Натомість стерилізація – це знепліднення або позбавлення людини здатності до відтворення, тобто для жінок наслідком стерилізації (способом *ovariectomy* або *salpingectomy*) буде повна і безповоротна втрата репродуктивної функції. Використання методу *castratio* для чоловіків буде мати ті ж наслідки. Однак, якщо буде використана вазектомія, то вона, з одного боку, є оборотною, а з іншого – чоловік ще певний час є фертильним [1, с. 35]. При цьому інших негативних наслідків для здоров'я особи в цілому не спостерігається. Таким чином, варто констатувати, що штучне переривання вагітності все ж є менш небезпечним, ніж стерилізація.

2. Форма діяння (примушування) в обох складах однакова.

3. Суб'єктивна сторона (форма вини, мотиви і мета) в цілому теж співпадає.

4. Натомість караність є принципово різною, що в результаті впливає на тяжкість діяння і віднесення цих

² Про помилковість ототожнення термінів «аборт» і «штучне переривання вагітності» ми вже писали раніше. При цьому було доведено, що правильно вживати саме термін «штучне переривання вагітності», коли йдеться про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 134 КК України [5].

правопорушень до різних категорій (проступку чи злочину). Так, якщо примушування до штучного переривання вагітності карається обмеженням волі на строк до 5 років або позбавленням волі на строк до 3 років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років або без такого, тобто є нетяжким злочином, то примушування до стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи карається обмеженням волі на строк до 5 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років або без такого, тобто це є кримінальним проступком з усіма відповідними кримінально-правовими наслідками.

Отже, на підставі вищевикладеного варто констатувати, що віднесення примушування до стерилізації (ч. 4 ст. 134 КК України) до категорії кримінальних проступків є виправданим лише за умови віднесення до цієї ж категорії і примушування до штучного переривання вагітності, адже негативні наслідки для здоров'я потерпілої особи є більш тяжкими саме при проведенні стерилізації.

Список використаних джерел:

1. Горноста́й А.В. Окремі питання примусової стерилізації у проєкті нового Кримінального кодексу України. *Кримінальні правопорушення проти публічного здоров'я в проєкті Кримінального кодексу України* : матеріали наук.-практ. вебінару, 25 трав. 2021 р. Харків : Право, 2021. С. 34-37.

2. Фомина К., Бочарова М. «Стерилизовать их легко, а узнать это практически невозможно» Как женщин в психоневрологических интернатах лишают возможности иметь детей. 27.10.2020. URL: <https://www.codastory.com/ru/forced-sterilization/>

3. «Я більше ні для чого не придатна». Чому в ХХІ столітті примусово стерилізують жінок? 13.04.2021. BBC News - Україна URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56734545>

4. «Стерилізувати безробітних» і «діти низької якості». Новий скандал у «Службі народу» 25.06.2020 BBC News - Україна URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-53175923>

Михайліченко Т. О. Аборт vs штучне переривання вагітності. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 26 лютого 2021 року).* Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2021. 756 с. С. 166-168.

Горностай А.В.,
доцент, к.ю.н.,
доцент кафедри кримінального права
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ СТЕРИЛІЗАЦІЇ

У сучасному цивілізованому суспільстві права і свободи людини повинні мати найвищий та найнадійніший рівень захисту. У будь-якій демократичній державі людина, її життя і здоров'я, честь, гідність і безпека становлять важливіші соціальні цінності. Одним із невід'ємних природних прав людини, якими вона наділена від моменту народження, є право на репродукування собі подібних. Невтручання в репродуктивну діяльність людини гарантується конституційними нормами, нормами міжнародно-правових актів і належить до сфери її приватного життя.

Насильницьке позбавлення права на репродукування є тяжким кримінальним правопорушенням, яке ще має місце в сучасному суспільстві.

Стерилізація (дефертилізація) являє собою медичну маніпуляцію, метою якої є позбавлення плідності. У

результаті проведення медичного хірургічного втручання або опромінення особа, як правило, втрачає репродуктивну функцію назавжди.

Насильницька стерилізація – це медична маніпуляція, яка проводиться поза волею (з ігноруванням) волі особи. Це умисні дії однієї людини щодо іншої, які порушують права й свободи потерпілого, наносять йому фізичну, моральну чи психічну шкоду [1, с. 2537].

Насильницьку стерилізацію можна поділити на :

- 1) насильницьку стерилізацію *поза волею* особи;
- 2) насильницьку стерилізацію *з ігноруванням волі* особи.

Насильницька стерилізація поза волею особи має місце там, де потерпілий не обізнаний щодо проведеної йому маніпуляції. Його позбавлено можливості сформулювати власне ставлення до втрати репродуктивної функції. Жертвами цього виду насильницької стерилізації стають, як правило, жінки. Сьогодні численні випадки насильницької стерилізації поза волею жінок фіксуються у країнах з перенаселенням. Жінкам, які звертаються за гінекологічною або акушерською допомогою, під час необхідного медичного втручання чи кесарева розтину таємно проводиться стерилізація шляхом перев'язування маточних труб (salpingectomy). Потерпілі навіть не здогадуються, що втратили репродуктивну функцію.

Другим різновидом насильницької стерилізації є стерилізація з ігноруванням волі потерпілого. Вона має місце там, де потерпілий обізнаний про проведення йому маніпуляцій, пов'язаних із втратою фертильності, висловлює своє бажання залишатися фертильним, проте його воля ігнорується. Наприклад, насильницька стерилізація осіб, які мають вади психічного або фізичного розвитку. Дуже часто такі потерпілі здатні усвідомити сутність стерилізації і заперечують проти неї. Проте їх воля ігнорується лікарями чи опікунами, яким зручно позбавити цих осіб фертильності задля зручності утримання та запобігання «небажаним» для них вагітностям.

Комітет ООН з прав людини визнає насильницьку

стерилізацію порушенням права не бути підданим катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню, і звертається до країн з вимогою надання конкретних заходів, які вони вживаються в боротьбі з такими практиками. Насильницька стерилізація є настільки тяжкою і дискримінаційною, що підпадає під міжнародне юридичне визначення катування [2].

Насильницьку стерилізацію також можна поділити на різновиди за *колом осіб*, до яких вона застосовується:

- стерилізація національних меншин;
- стерилізація осіб, які мають вади психічного або фізичного розвитку;
- стерилізація представників найбідніших верств населення в країнах з перенаселенням [1, с. 2537].

Насильницька стерилізація національних меншин – найпоширеніший вид позбавлення фертильності, зумовлений метою геноциду конкретної народності. І сьогодні уряд Китаю використовує насильницьку стерилізацію до етнічних тюркомовних меншин – уйгурів (Uighurs). Внаслідок політики стерилізації етнічних меншин, рівень народжуваності в уйгурських районах Хотан і Кашгар впав більш ніж на 60% з 2015 по 2018 рік (останній рік, коли збиралися державні статистичні дані). По Синьцзян – Уйгурському регіону рівень народжуваності продовжує падати, у 2019 році він впав майже на 24% (порівняно з 4,2% в інших регіонах Китаю) [3]. Акти насильницької стерилізації національних меншин було зафіксовано і в Європі. Так, у Словаччині стерилізовано вісім жінок національності рома під час кесарева розтину (у 2009 році ЄСПЛ розглядав цю справу - К.Х. та інші проти Словаччини) [4].

Стерилізація осіб, які мають вади психічного або фізичного розвитку, і ув'язнених – вид позбавлення можливості репродукування, який намагаються виправдати дотриманням інтересів як самих таких осіб, так і суспільства в цілому. Статева зрілість, зацікавленість у представниках протилежної статі у осіб з вадами психічного або фізичного

розвитку можуть викликати занепокоєння в їх опікунів щодо можливого сексуального насильства, вагітності й народженні дитини, про яку їм прийдеться піклуватися. Щоб убезпечити себе від таких «сюрпризів», опікуни можуть поставити питання про стерилізацію. Тим більше, що за законодавством окремих країн така стерилізація була легальною. Наприклад, законодавство Іспанії до 2020 року дозволяло стерилізацію, включаючи навіть стерилізацію неповнолітніх з серйозними порушеннями інтелектуального розвитку. За останнє десятиліття жертвами такої стерилізації стала 1000 осіб. Парламент Єгипту не забороняє використання стерилізації «лікування» психіатричної хвороби. У цій країні щороку проводять 400 вимушених стерилізацій дівчатам із вадами розумового розвитку. Дослідження показують, що багато потерпілих стерилізуються на прохання своїх сімей, які «бояться безчестя», що може статися, якщо дівчину з'являють і вона завагітніє [5]. Дозволяє таку стерилізацію і законодавство США [6].

Стерилізація представників найбільш вразливих верств населення у країнах з перенаселенням – примусовий контрацептивний захід, який застосовується здебільшого до жінок і дозволяє авторитарним урядам контролювати чисельність населення у країні.

Жінки, що мешкають в Індії, Перу, Південній Африці та в інших слаборозвинених країнах, піддаються стерилізації без їх згоди для реалізації програм урядів по контролю чисельності населення. Вони стерилізуються під час інших процедур акушерства і гінекології, зокрема, кесаревого розтину. Цим жінкам або зовсім не повідомляють про те, що з ними було зроблено, або вже після операції дезінформують, що процедура була обов'язковою, «яка рятувала життя».

Насильницька стерилізація в нормативних актах кримінально-правового характеру різних країн передбачена як найтяжчий злочин, за який передбачене суворе покарання. Проте, якщо одиничні випадки насильницької

стерилізації і тягнуть за собою відповідальність і покарання конкретних осіб, то масові стерилізації, санкціоновані урядами, залишаються безкарними і продовжують шокувати своїми масштабами.

Список використаних джерел:

1. Reproductive rights violations: forced sterilization and restriction of voluntary sterilization/ Wiad Lek 2019, 72, 12 cz. II, 2536-2540.

2. Against her will. Forced and coerced sterilisation of women worldwide. Open Society Foundations. Available from: <https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/62505651-2c58-4c12-a610-46499e645a2c/against-her-will-20111003.pdf>

3. China cuts Uighur births with IUDs, abortion, sterilization. June 29, 2020. URL: <https://apnews.com/article/ap-top-news-international-news-weekend-reads-china-health-269b3de1af34e17c1941a514f78d764c>

4. Case of K.H. and others v. Slovakia, application no. 32881/04, judgment of 06 November 2009 Available from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92418>

5. A Past Still Present. Addressing Discrimination and Inequality in Egypt. Equal Rights Trust URL: https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/Egypt_EN_online.pdf

6. Griffin, Devin, "Public Health and Sterilization of the Mentally Disabled: Under What Circumstances Should It Be Scrutinized Versus Granted By Court Order?" (2018). Law School Student Scholarship. 938. URL: https://scholarship.shu.edu/student_scholarship/938

Проблеми класифікації у кримінології та кримінально- виконавчому праві

*Степанюк А.Ф.,
професор, д.ю.н.,
професор кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого*

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У науці кримінально-виконавчого права під класифікацією засуджених до позбавлення волі зазвичай розуміють розподіл їх на відносно однорідні групи залежно від статі, віку, характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, строку позбавлення волі, форми вини, колишнього факту відбування покарання у виді позбавлення волі. Врахування наведених специфічних ознак (критеріїв) дозволяє відокремити одні групи засуджених від інших. Результатом розподілу позбавлених волі є визначення засудженим виду виправної колонії, де забезпечена ізоляція однорідної групи. Згідно зі статтею 86 Кримінально-виконавчого кодексу України вид колонії, в якій засуджені до позбавлення волі відбувають покарання, визначається центральним органом виконавчої влади, що

реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. Наказом Міністерства юстиції України від 27 лютого 2017 року був затверджений «Порядок визначення засудженим виду установи виконання покарань, направлення для відбування покарання засуджених до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту, обмеження волі та їх переведення». Цей Порядок встановив механізм визначення засудженим до позбавлення волі виду установи виконання покарань, місця відбування покарання особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту та обмеження волі, їх направлення і переведення для відбування покарання. На практиці засудженим до позбавлення волі вид установи виконання покарань визначає міжрегіональна комісія - колегіальний орган, що утворюється в міжрегіональному управлінні з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції. Порядок передбачає, що міжрегіональна комісія визначає вид колонії засудженим до позбавлення волі та/або місце відбування покарання особам, засудженим до позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі, арешту й обмеження волі на підставі Кримінального і Кримінально-виконавчого кодексів України. Зокрема, критерієм визначення виду колонії виступає тяжкість вчиненого злочину.

Між тим Європейський комітет з запобігання катуванням вважає розподіл позбавлених волі в Україні по виправних колоніях різного рівня безпеки залежно від виду вчиненого злочину, строку покарання негнучким підходом. У рекомендаціях Комітету вказується на неприйнятність формальної класифікації позбавлених волі, яка базується виключно на тяжкості вчиненого злочину. Європейський комітет із запобігання катуванням виходить з того, що підставою класифікації має бути індивідуальна оцінка ризиків кожного окремого засудженого [1, с.27–29]. Оцінка ризику, як це визначено у Рекомендаціях Ради Європи стосовно небезпечних злочинців, – це процес, який дає

можливість зрозуміти рівень ризику: він розглядає рід, серйозність і характер злочинів; визначає характеристики злочинців і обставини, що впливають на них; повідомляє про прийняття відповідних рішень і заходів із метою зниження ризику [2].

У 2020 році Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків та злочинності (далі – УНЗ ООН) надрукувало Довідник із класифікації ув'язнених, де звертається увага на те, що «класифікація» відрізняється від «розподілу» ув'язнених залежно від ключових факторів, таких як вік, стать і правові підстави для їх утримання. Поділ на групи, визначені таким чином, сам по собі не є процесом класифікації. Остання передбачає структуровану й індивідуалізовану оцінку ризиків і потреб кожного ув'язненого з метою полегшення прийняття рішень щодо найбільш відповідного розміщення й втручання [3]. Отже, як Європейський комітет з запобігання катуванням, так і УНЗ ООН виходять з того, що класифікація повинна бути оцінкою ризиків засудженого для визначення, як це сказано у Європейських в'язничних правилах, небезпеки, яку він створить для суспільства у випадку втечі, чи ризику того, що він спробує втекти або самотійно, або за допомогою ззовні [4].

Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) розрізняють класифікацію ув'язнених і їх розподіл. Класифікації і індивідуалізації ув'язнених присвячені правила 93 і 94. Про необхідність індивідуального підходу до ув'язнених і гнучкої системи класифікації йдеться у правилі 89. Правило 11 рекомендує здійснювати поділ ув'язнених на категорії, зважаючи, зокрема, на стать, вік [5]. Керуючись цими рекомендаціями Правил Нельсона Мандели, УНЗ ООН виходить з того, що важливо розрізняти «поділ» ув'язнених на основі віку, статі і правових підстав утримання, з одного боку, та «класифікацію» ув'язнених – з іншого; остання використовується для визначення правильного розміщення й планування справ. Зокрема, розподіл ув'язнених базується на легко ідентифікованих статичних ознаках, які

змінюються лише тоді, коли ув'язнений набуває статусу засудженого або коли дитина стає дорослою. На відміну від цього, класифікація ув'язнених передбачає структуровану оцінку ризиків і потреб, більш складний процес, заснований на наукових доказах, і проводиться відповідно до міжнародних стандартів і норм. І поділ, і класифікація є надзвичайно важливими елементами управління в'язницями, але необхідно визнати, що вони не ідентичні. Будучи основоположною вимогою, поділ на жінок і чоловіків, на дорослих і дітей, а також осіб, які перебувають під вартою, і засуджених, сам по собі не формує режим класифікації [3].

УНЗ ООН виходить з того, що класифікація відрізняється від розподілу ув'язнених, який залежить від таких ключових факторів, як вік, стать і правові підстави для їх утримання. Якщо більш конкретно, то поділ на групи, визначені таким чином, сам по собі не є процесом класифікації, яка передбачає структуровану та індивідуалізовану оцінку ризиків і потреб кожного ув'язненого для сприяння у прийнятті рішень щодо найбільш відповідного розміщення і обрання засобів впливу [3]. Індивідуалізована оцінка ризиків є необхідною умовою дотримання принципу індивідуального підходу до ув'язнених, який передбачений Правилами Нельсона Мандели. У Довіднику УНЗ ООН з роботи з особливо небезпечними ув'язненими розкривається значимість індивідуальної оцінки, яка повинна виявляти ризик втечі ув'язненого, його небезпеку для суспільства у випадку втечі, загрозу, яку він може становити для порядку і дисципліни у в'язниці, і загрозу, яку він може створювати для суспільства, знаходячись у в'язниці (наприклад, діючи через своїх спільників на волі). У ході оцінки необхідно чітко розмежовувати різні види ризиків, притаманні ув'язненим, і брати їх до уваги при поділі ув'язнених на категорії, а потім і при розподілі по в'язницях. У ході оцінки необхідно також визначитися з потребами ув'язнених у реабілітації, розробити план, який передбачав би відповідні заходи,

спрямовані на полегшення в майбутньому соціальної реінтеграції після звільнення [6]. Результатом оцінки індивідуального ризику (класифікації) є висновок щодо того, який ступінь загрози для суспільства становить ув'язнений: низький, середній чи високий. Проведена класифікація є передумовою наступного розподілу, тобто визначення ув'язненому виду в'язниці: мінімального, середнього чи максимального рівня безпеки. Кожному рівню безпеки в'язниць відповідає своя інфраструктура, яка забезпечує належний рівень охорони і контролю поведінки ув'язнених, адже основною метою системи класифікації є виявлення окремих груп ув'язнених, які потребують різної інфраструктури безпеки й потенційно різних заходів впливу [3].

Як видається, на підставі викладеного матеріалу можна зробити висновок, що вироблене наукою кримінально-виконавчого права розуміння класифікації позбавлених волі як розподілу їх по виправних колоніях залежно від статичних критеріїв (вік, стать, тяжкість вчиненого злочину) зовсім не відповідає уявленню про класифікацію у сенсі Мінімальних стандартних правил стосовно поводження з ув'язненими. Сучасний в'язничний менеджмент виходить із того, що класифікація ув'язнених з визначенням ступеня індивідуального ризику є передумовою розподілу їх по в'язницях мінімального, середнього і максимального рівня безпеки, які відрізняються одна від одної різним рівнем охорони і контролю за поведінкою ув'язнених. Із цього можна зробити висновок, що розроблений наукою кримінально-виконавчого права теоретичний конструкт стосовно класифікації позбавлених волі за міжнародними документами зовсім не є класифікацією, а дає лише уявлення про розподіл позбавлених волі по виправних колоніях. Класифікація і розподіл ув'язнених, як виявляється, – це різні речі, їх необхідно розмежовувати.

Список використаних джерел:

1. Човган В.О. Пенітенціарна система України та стандарти Європейського комітету з запобігання катуванням. Харків: Права людини, 2020. 400 с.
2. Рекомендація CM/Rec(2014)3 Комітету Міністрів державам-членам стосовно небезпечних злочинців. URL: <http://khpg.org/1444035308> (дата звернення 25 березня 2021 р.).
3. Справочник по классификации заключенных. Управление Организации Объединенных наций по наркотикам и преступности. Вена, 2020. URL: https://www.unodc.org/documents/dohadeclaration/Prisons/HandBookPrisonerClassification/20-01923_Classification_of_Prisoners_RU_e_book.pdf (дата звернення 25 березня 2021 р.).
4. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення 25 березня 2021 р.).
5. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы) URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf (дата звернення 25 березня 2021 р.).
6. Справочник по работе с особо опасными заключенными. Управление Организации Объединенных наций по наркотикам и преступности. Вена, 2016. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/20-00198_High_Risk_Prisoners_RU.pdf (дата звернення 25 березня 2021 р.).

Проблеми класифікації у криміналістиці та судовій експертизі

*Даньшин М.В.,
професор, д.ю.н.,
професор кафедри права Національної безпеки
та правової роботи Військово-юридичного
інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ПАРАДИГМА СИСТЕМИ НАУК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ

У загальному розумінні наукова класифікація як процес розподілення предметів за групами забезпечує не тільки комплексне уявлення щодо них та основного об'єкта, характеризуючи рівень та якість такого сприйняття, а також визначає його націленість та взагалі необхідність. Система оточує нас повсюди. Розслідування злочину – це система, алгоритмізована система певних доцільних дій та система думки, своєрідного міркування. Вчинення злочину – це теж система взаємопов'язаних певних дій, притаманна професійній та організованій злочинності. Також за принципом вирішення того чи іншого соціального навантаження побудована уся система юридичних наук, котрі повинні бути у взаємозв'язку та не дублювати одна одну, мати свій власний предмет наукового дослідження та свій методичний інструментарій. Архітектоніка вітчизняної вищої освіти це передбачає та включає у систему підготовки правників існуючі моделі міжнаукових стосунків.

Саме за рівнем вирішення специфічного окремого завдання основної загальної існуючої проблеми – стримувати злочинність – створена своєрідна система кримінально-правових наук, або юридичних наук кримінально-правового циклу, яка базується на спільному об'єкті дослідження. Усі її елементи, тобто окремі самостійні науки, знаходяться у взаємозв'язку, обумовлені один одним та мають підпорядковуватися один до одного. При цьому вирішення головного соціального замовлення – протидіяти загрозам спокою у суспільстві та забезпечити розвиток соціуму, а саме запобігати злочинності – це живильне середовище взагалі для існування як всієї вказаної системи, так і окремих наук у іншій більшій системі – системі юридичних наук. Саме завдяки успішному результату вирішення специфічного соціального замовлення існують у системі кримінально-правових наук, наприклад, кримінологія і криміналістика, які й досі вважаються умовно правовими. Завдяки систематизації сучасних завдань держави, права, правової науки тощо розбудовується й обґрунтовується уся система кримінально-правових наук, складається з тих наук, які мають тісні стосунки не тільки з правом, а, можливо, й взагалі більші та основні не з ним (як прийнято вже традиційно вважати за кордоном). Обумовленість існуючої вітчизняної системи наук кримінально-правового циклу, що вимірюється передусім ефективністю успішно протидіяти злочинності, можливо продемонструвати за допомогою своєрідного системного аналізу заявлених нами вихідних даних – соціальна потреба, об'єкт та предмет наукового пошуку, міжнаукові зв'язки та результат впливу на практику на прикладі криміналістики.

Так, криміналістику з іншими науками кримінально-правового циклу об'єднує, по-перше, *спільний об'єкт дослідження*, яким виступають два взаємно пов'язані види людської діяльності (негативна і позитивна): «злочинна діяльність – діяльність з виявлення, розслідування і попередження злочинів». Кожна з наук цього циклу вивчає цей об'єкт під кутом зору завдань, покладених на неї, що, з

одного боку, їх об'єднує (інтегрує), а з другого, – диференціює. Таким чином, будь-які процеси інтеграції та диференціації кримінально-правових знань обумовлені насамперед спільним об'єктом дослідження, в якому кожна з наук має свій предмет дослідження.

Злочинна діяльність. Вона виступає першим елементом складного об'єкта криміналістики. Необхідність його вивчення обумовлена тим, що суб'єкт розслідування злочинів (детектив) для успішного виконання своєї роботи повинен володіти особливими знаннями щодо вчинення злочинів (про типологічні риси злочинів, особливості злочинних способів і прийомів, характерні для них сліди тощо). Результатом пізнання є формування криміналістичного вчення про механізм злочинної діяльності та криміналістичної характеристики злочинів. Механізм злочинної діяльності – це система взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів при вчиненні злочинів (злочинця, потерпілого, обстановки, способів та ін.). Криміналістична характеристика злочинів являє собою систему відомостей про елементи механізму їх вчинення і є результатом наукового пізнання злочинної діяльності. Вона є інформаційною основою, складеною в результаті узагальнення механізму вчинення злочинів певних видів (пізнання об'єкта), яка слугує для побудови версій у кожному окремому випадку розслідування.

Другим елементом складного об'єкта криміналістики є *діяльність з виявлення, розслідування і попередження злочинів*. Історично так склалося, що ця частина об'єкта на протязі значного часу висувалася на передній план криміналістичних досліджень. Це було пов'язано з тим, що криміналістика покликана саме для оптимізації такої діяльності. В її структурі може бути виділено кілька різновидів діяльності, які можуть розглядатися як фактор інтеграції та диференціації криміналістичних знань: діяльність з виявлення та розслідування злочинів; оперативно-розшукова діяльність; експертно-криміналістична діяльність; криміналістична профілактична

діяльність; судова діяльність. Відповідно суб'єктами, діяльність яких вивчається криміналістами через призму розглянутого об'єкта, є орган дізнання, слідчий, експерт-криміналіст, прокурор (державний обвинувач), суд.

Водночас ці два види діяльності є спільним об'єктом для наук кримінально-правового циклу, в якому кожна з цих наук виділяє свій предмет дослідження відповідно до покладених на цю науку завдань. Сучасна криміналістика є спеціальною, комплексною, інтегральною юридичною наукою, бо володіє різнобічними зв'язками з багатьма галузями юридичної науки, які вона використовує при формуванні своїх концептуальних положень і практичних рекомендацій з розкриття і розслідування злочинів. При цьому вона не вторгається у сфери інших юридичних наук і механічно не поглинає їх положення, як і не розчиняється в інших знаннях. Криміналістика лише синтезує різні дослідження з питань протидії злочинності, що проводяться представниками інших юридичних наук, та реєструє окремі їх положення в діяльність правоохоронних органів та суду. Спираючись на досягнення інших наук, криміналістика формулює і обґрунтовує власні положення та рекомендації. Запозичені таким чином знання використовуються у криміналістиці також для створення і вдосконалення свого понятійного апарату, який повинен бути нерозривно зв'язаний з поняттями споріднених наук.

Криміналістика входить у комплекс кримінально-правових наук, в якому базовими для неї є *кримінальне право, кримінальний процес і кримінологія*. Однак і теоретичні положення криміналістики використовуються цими науками для створення своїх відповідних концепцій, аргументації власних висновків та співвідносяться як повноцінні частини єдиного цілого – системи юридичних наук кримінально-правового циклу. Ця система націлена на вирішення стратегічного завдання стримування злочинності. Зв'язки між криміналістикою та іншими науками кримінально-правового циклу постійно проявляються у динамічних процесах обміну інформацією і повинні

враховуватися не лише при розробці нових законодавчих актів, а й під час правозастосовної діяльності.

Зв'язок криміналістики і кримінального права визначається тим, що ці науки мають спільний об'єкт вивчення, яким виступає злочинна діяльність. При цьому пріоритетність належить кримінальному праву, оскільки саме там формується поняття злочину взагалі і поняття злочинів окремих видів. Принципово важливою для криміналістики є кримінально-правові категорії «склад злочину», «спосіб злочину», «співучасть у злочині» та інші, які є визначальними для багатьох теоретичних положень криміналістики.

Зв'язок криміналістики і кримінального процесу також визначається тим, що ці дві науки мають спільний об'єкт вивчення, яким виступає діяльність з розслідування злочинів. Як і у випадку з кримінальним правом криміналістика виконує підпорядковану функцію – її рекомендації ґрунтуються на процесуальних положеннях і фактично спрямовані на реалізацію процесуальних приписів. Кримінально-процесуальна наука визначає статус учасників кримінального процесу, порядок проведення слідчих дій і, відповідно, межі застосування тактичних прийомів, науково-технічних засобів, методичних рекомендацій. З іншого боку, сформульовані криміналістичні положення і рекомендації неодноразово відтворювалися у статтях кримінально-процесуального законодавства, перетворюючись у його приписи.

Зв'язок криміналістики і кримінології також ґрунтується на спільній частині об'єкта вивчення, якою є злочинна діяльність. Кримінологія вивчає злочинну діяльність з точки зору її детермінації певними факторами (причини і умови, що сприяють злочинності) і має завданням розробку рекомендацій щодо усунення або нейтралізації цих факторів. Оскільки кримінологічні положення і рекомендації реалізуються в діяльності з розслідування злочинів, предметні сфери кримінології і криміналістики перетинаються. Зв'язки такого ж характеру

існують між криміналістикою і наукою кримінально-виконавчого права, яка також досліджує питання усунення детермінуючих факторів злочинності, що існують в особі злочинця (засудженого), шляхом застосування до нього заходів кримінального покарання.

Таким чином, саме завдяки визначенню сучасного соціального замовлення до науки взагалі та класифікації потреб практики до конкретних сучасних наукових комплексів можливо розглядати доцільність поєднання окремих наук кримінально-правового спрямування у своєрідну специфічну систему, вимірювати її доцільність та прогнозувати подальший розвиток та тенденції змін. Так, єдність об'єкта дослідження наук кримінально-правового циклу обумовлює інтеграційні процеси між цими науками. Криміналістика найбільш яскраво виконує інтегративну функцію, використовуючи положення інших юридичних наук, та забезпечує тим самим своє місце серед них. Наприклад, зв'язок криміналістики з кримінальним правом, кримінально-виконавчим правом, кримінальним процесом, кримінологією і теорією оперативно-розшукової діяльності визначається тим, що вона імплементує концепції цих наук в свої положення і практичні рекомендації, спрямовані безпосередньо на оптимізацію діяльності з розслідування, розкриття та профілактики злочинів. І навпаки, коли процеси диференціації та інтеграції сучасного криміналістичного знання породжують появу різних теоретичних конструкцій, наприклад, «криміналістичної адвокатології» (О. Баєв), тобто розділення криміналістики на «захисну» для адвокатів та «нападу» для слідчого, розмивається основне її функціональне призначення – забезпечення ефективної протидії злочинності. Якщо певні криміналістичні «фантоми», антинаукові концепції і теорії (криміналістична астрологія, хіромантія, кінетика, криміналістична гіпнологія та ін.) почнуть превалювати, криміналістика, як єдина система знань, буде значно трансформована у системі та, найвірогідніше, буде або поглинута іншою наукою, наприклад, кримінальним

процесом, або взагалі може бути успішно виключена з усієї системи правових наук.

У зв'язку з цим існує певна небезпека занурення у зайве і часто безплідне теоретизування. Уявляється, що при оцінці різноманітних ідей і теоретичних конструкцій потрібно виходити з функціонального призначення системи наук кримінально-правового циклу – забезпечення ефективної протидії злочинності. Те чи інше вчення тільки тоді має «право на життя», коли може ефективно використовуватися для вирішення завдань, підпорядкованих розкриттю злочинів. Саме для вирішення таких завдань формувалася та продовжує розвиватися уся ця система на протязі багатьох років, що не включає зайвих елементів.

Шепітько В. Ю.,
*професор, д.ю.н., завідувач кафедри
криміналістики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, дійсний член
(академік) Національної академії
правових наук України*

КЛАСИФІКАЦІЙНИЙ ПІДХІД У КРИМІНАЛІСТИЦІ ТА СУДОВІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

Тема доповіді сьогодні обрана не випадково, оскільки проблематика презентованого наукового семінару «Класифікація як проблема епістемології у кримінально-правових науках» має суттєве методологічне значення. Саме цими питаннями опікувалася відомий криміналіст, знаний фахівець у галузі кримінального права, професорка Людмила Миколаївна Кривоченко, яка залишила «чіткий відбиток» у науці кримінального права щодо класифікації злочинів.

Мені пощастило тривалий час (понад 20 років)

безпосередньо працювати та спілкуватися з Людмилою Миколаївною Кривоченко. Особливо хочу відзначити нашу взаємодію під час спільних міжкафедральних методичних семінарів, де обговорювалися міждисциплінарні проблеми кримінально-правових наук, а також участь в атестації студентів під час державних іспитів.

З давніх часів актуальною проблемою в межах пізнавальної діяльності є необхідність упорядкування знань, певних предметів, явищ і процесів за допомогою їх класифікації. Пізнання різних об'єктів відбувається за допомогою визначення підстав (критеріїв) їх супідрядності та взаємодії, встановлення наявності логічних зв'язків, виокремлення певних типологічних ознак (чи характеристик), диференціації їх на групи, види, роди або класи.

Класифікація в науці означає поділ обсягу понять за різними підставами, а також системний розподіл предметів, явищ та процесів. Класифікація є важливим науковим інструментарієм, який дозволяє вивчити закономірності певних об'єктів.

У криміналістиці запропоновано різні класифікації: класифікація ознак зовнішності злочинця, криміналістична класифікація холодної або вогнепальної зброї, класифікація слідів, класифікація слідчих (криміналістичних) версій, криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, класифікація слідчих ситуацій, класифікація тактичних прийомів, класифікація запитань, класифікація добросовісних помилок та ін. Зокрема, криміналістична класифікація кримінальних правопорушень – засіб упорядкування окремих категорій злочинів та кримінальних проступків за їх криміналістично значущими ознаками. Криміналістична класифікація базується на кримінально-правовій класифікації кримінальних правопорушень, але на відміну від останньої спирається на інші об'єднувальні засади упорядкування окремих різновидів злочинних проявів (за механізмом, засобами, умовами, місцем учинення, жертвою злочину та ін.). Криміналістична

класифікація кримінальних правопорушень не є самоціллю, вона розглядається як підстава для побудови окремих криміналістичних методик та мікрометодик і тому виконує важливу практичну функцію.

Поряд із терміном класифікація у криміналістиці використовуються й інші поняття, які відображують її рівні: групофікація, типізація, систематизація. Зокрема, йдеться про типові версії, типові слідчі ситуації, типові тактичні операції, системи слідчих (розшукових) дій, системи тактичних прийомів тощо.

У судовій експертизі також використовується класифікаційний підхід. Зокрема, це стосується класифікації спеціальних знань і експертиз, класифікації висновків експерта, класифікації об'єктів експертного дослідження, класифікації зразків для порівняльного дослідження тощо.

Так, судові експертизи класифікуються за різними підставами. За своєрідністю спеціальних знань їх розподіляють на класи (криміналістичні, судово-медичні, судово-психіатричні, судово-психологічні, фізико-технічні, інженерно-технічні, економічні та ін.), за характером завдань (ідентифікаційні, класифікаційні, діагностичні, ситуаційні), за особливостями проведення (одноособові та комісійні, однорідні та комплексні, первинні та повторні, основні та додаткові).

Необхідно звернути увагу на класифікації, які запропоновано у нормативних документах щодо здійснення судово-експертної діяльності. Зокрема, у нормативно-правових актах запропонована класифікація судових експертиз. До дискусійної проблеми може бути віднесено виокремлення криміналістичних експертиз і вироблення відповідних критеріїв щодо віднесення таких експертиз до криміналістичних. Криміналістичні знання мають розглядатися як частина спеціальних знань. Разом із тим у визначенні співвідношення криміналістичних і спеціальних знань та формуванні теоретичних засад «криміналістичної експертизи» спостерігається певна негативна тенденція.

На сьогодні фактично втратили сенс підстави щодо

віднесення окремих видів судових експертиз до класу криміналістичних. При цьому у нормативно-правових актах значно розширюється перелік «криміналістичних» видів експертиз. Дійсно, при такому підході будь-яка судова експертиза може бути віднесена до криміналістичної. У цьому сенсі згідно із «західним» підходом «у випадку проведення експертизи для встановлення фактичних даних (інформації) у кримінальному провадженні будь-яка експертиза може вважатися криміналістичною...». З іншого боку, судові експертизи, які традиційно об'єднувалися в один клас криміналістичних, все більше віддаляються. Так, у Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 р. № 53/5 до криміналістичних експертиз віднесено ті, що викликають певні сумніви: лінгвістична експертиза мовлення, експертиза голограм, експертиза матеріалів, речовин та виробів, біологічна експертиза тощо.

Класифікація судових експертиз має також й суттєві наслідки щодо їх проведення. У ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» вказано, що виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз. Фактично встановлено заборону на проведення окремих видів судових експертиз експертами, які не працюють у державних спеціалізованих установах.

Таким чином, порушення у визначенні критеріїв (підстав) класифікації призводять до хаотичності або втрачання значення щодо розподілу певних об'єктів на класи, роди або види. Класифікація як метод розподілу, упорядкування та систематизації дозволяє проникнути у внутрішній зміст об'єктів, пізнати їх сутність.

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

Голова:	ректор, проф. А.П. Гетьман
Заступники голови:	проф. В.Я.Тацій проф. В.І. Тютюгін
Члени:	проф. Ю.В. Баулін проф. Р.С. Орловський доц. Ю.А. Пономаренко доц. А.В. Горностай доц. О.В. Євдокімова доц. Н.В. Маслак доц. О.В. Харитоновна ас. М. В. В'юник
Відповідальні секретарі:	ас. В. Ю. Шумакова асп. І. А. Вишневська

Наукове видання

КЛАСИФІКАЦІЯ ЯК ПРОБЛЕМА ЕПІСТЕМОЛОГІЇ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НАУКАХ

Матеріали наукового семінару,
присвяченого 90-річчю від дня народження
проф. Л.М. Кривоченко

м. Харків, 20 квітня 2021 року

Укладачі : *Ю.А. Пономаренко, А.В. Горностаї,
О.В Харитонова, І.А. Вишневська*

За заг. редакцією проф. *В.Я. Тація*

Підписано до друку 13.09.2021 р. Формат 60х90 1/16.

Папір офсетн. Друк - офсетн. Ум. друк. арк. 5,95

Гарнітура Times New Roman. Наклад 100 прим. Зам. №13-09/21

Віддруковано

«ФОП Напольська А.В.»

Виписка з ЄДР ЮО та ФОП № 2 480 000 0000 152491 від 01.10.2013 р.

м. Харків вул. Я.Мудрого (був. Петровського), 34

т.: 700-42-81

